

El comportament sexual en la societat hispanojueva de l'edat mitjana

Yom Tov Assis

Les relacions entre homes i dones representen, no cal dir-ho, una part important de la vida de totes les societats. Que tals relacions reflecteixen vivament circumstàncies i actituds socioeconòmiques, religioses i polítiques és un fet tan palès que gairebé no caldria justificar-ho. I així i tot, no hi deu haver cap esfera de la vida que hagi estat tan subjecta a la censura i a la distorsió com la del comportament sexual, sobretot en els mons cristià i musulmà, en què visqué la major part del judaisme medieval.

No és estrany, doncs, que el coneixement que tenim d'aquest tema pateixi de manca de documentació: aquestes relacions solien romandre, per llur caràcter íntim, amagades de la gent. A més, els documents escrits que s'hi refereixen, tant si són jurídics com literaris, ètics o legals, solen ser molt deficients i no es presten a anàlisis històriques ponderades.

Els registres judicials només reporten una petita part del nombre total de delictes i transgressions, i no deixen cap constància per a la posteritat dels nombrosos exemples de conductes sexuals desviades o defeses. La por i la vergonya de les víctimes provoquen sovint aquest silenci. També hi ha prou raons per a pensar que els registres que resten d'aquells temps contenen moltes acusacions falses alleuades per rivals, amants despitats o altres enemics. Les obres d'ètica, que blasmen el relaxament dels costums sexuals, presenten a vegades una imatge més realista; unes altres vegades, però, tendeixen a idealitzar la situació. Les fonts literàries tenen tendència a reflectir la vida de les classes socials superiors i ignoren el que feia la majoria de la població. En aquest camp, més que no pas en d'altres, ens trobem davant d'una immensa població silenciosa que no sabia

llegir ni escriure. Un altre problema és que els registres judicials, que il·luminen molts aspectes foscos de la vida familiar i sexual, solen incorporar automàticament antigues lleis que ja no reflecteixen necessàriament les circumstàncies que dominaven en aquells moments.

Les normes del comportament sexual en l'Europa cristiana i musulmana de l'edat mitjana eren determinades pel cristianisme i per l'islam. Cal no confondre aquestes normes amb la pràctica real, car sempre existí en ambdues civilitzacions una gran distància entre la teoria i la pràctica. No obstant això, s'ha de reconèixer que les normes religioses eren un factor crucial en la vida quotidiana.

La condemna del plaer físic i la insistència en la funció procreadora del matrimoni en el cristianisme es remunten al seu període de formació més antic (per bé que no fossin l'evolució natural de tendències derivades de la Bíblia). Hom preava la castedat i la virginitat, tot menyspreant l'instint sexual o intentant ofegar-lo.¹ A partir del segle XII, es demanà als confessors que fessin diverses preguntes per tal d'esbrinar si els marits es comportaven amb les mullers amb passió excessiva; si era així, esdevenien automàticament sospitosos de tenir relacions conjugals contra el que exigia la natura humana.²

La freqüència de les condemnes i de les prohibicions fa pensar que la distància entre la teoria i la pràctica en el món cristià medieval era molt gran. La repetició d'interdiccions sobre la contracepció abona aquesta idea.³ Els clergues,

1. Aquesta tendència s'inspirava en Mt 19,12; 24,19 i Lc 21,23.

2. J. L. FLANDRIN, *Le sexe et l'occident. Évolution des attitudes et des comportements*, París, 1981, p. 106.

3. Ídem, «Contraception, mariage et relations amoureuses dans l'Occident chrétien», *Annales d'Économies, Sociétés et Civilisations* (= *Annales E.S.C.*), 24 (1969), p. 1370-1390 [trad. castellana en: J. L. FLANDRIN, *La moral sexual en Occidente*, Barcelona, 1984, p. 123-142]. Fins al segle XI, el mètode contraceptiu més popular (el *coitus interruptus*) gairebé no cridà l'atenció de ningú. La tendència era de punir els resultats escandalosos de les relacions il·lícites més que no pas l'acte prohibit que els produïa. Veg. H. BERGUES, *La prévention des naissances dans la famille* (1960), p. 209 i FLANDRIN, *Le sexe...*, p. 114. A partir del segle XII, la legislació de l'Església contra la contracepció esdevingué més freqüent. Hom la troba en el *Decret* de Gracià, les *Sentències* de Pere Lombard, les *Decretals* de Ramon de Penafort, els *Comentaris sobre les Sentències* i la *Summa teològica* de Tomàs d'Aquino. El tema ha estat tractat a fons en: J. T. NOONAN, *Contraception: History of its treatment by the Catholic theologians and canonists*, Cambridge, Massachusetts, 1966. [Sobre la dona i la sexualitat en el món cristià peninsular, vegeu les diverses comunicacions (algunes de les quals tracten específicament de la situació en els territoris de la Corona de Catalunya-Aragó) aplegades en les obres col·lectives que segueixen: *Las mujeres medievales y su ámbito jurídico: Actas de las II Jornadas de Investigación Interdisciplinaria*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1983; *Las mujeres en las ciudades medievales: Actas de las III Jornadas de Investigación Inter-*

que haurien hagut de donar exemple al poble i de supervisar el seu comportament, no estaven lliures de comportaments considerats immorals.⁴ A l'Europa cristiana de l'edat mitjana, el concubinatge, prohibit per l'Església, estava molt estès entre els eclesiàstics, que continuaren practicant-lo fins al segle XVI, en què començà a minvar.⁵

En els regnes hispànics, tant els concilis com les corts censuraren reiteradament i rigorosa la laxitud moral dels clergues. L'any 1251, Innocenci IV hagué d'anul·lar les sancions papals contra els clergues que tenien concubines a causa del gran nombre d'eclesiàstics implicats. Les Corts de Castella es planyeren d'aquesta situació l'any 1351. El 1359, el bisbe de Tortosa prohibí als clergues de deixar els càrrecs per herència a llurs fills «naturals». El 1380, les Corts decidiren que aquests fills no tenien cap dret a ser hereus i que les concubines havien de dur un senyal distintiu per tal que no es poguessin fer passar per vídues. Pels debats que tingueren lloc a les Corts de Braga, l'any 1401, sabem que moltes dones joves s'estimaven més de viure amb clergues, perquè aquests els podien comprar belles vestidures. Pitjor encara: alguns clergues tenien concubines musulmanes o jueves. Els reis de Castella i d'Aragó van fer ben pocs esforços per combatre aquesta situació i no es van estar mai d'afavorir, si s'esqueia, clergues que convivien amb dones. En realitat aquests clergues no feien sinó captenir-se d'acord amb els valors morals que dominaven en la societat: un clergue jaient al llit amb la concubina, descrit en una de les *Cántigas* d'Alfons X, resultava del tot natural a la Castella del segle XIII.⁶

A l'Europa occidental, la moral sexual era certament molt baixa, si la jutgem

disciplinaria, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1984; i així mateix: R. CORDOBA DE LA LLAVE, «Las relaciones extraconyugales en la sociedad castellana bajomedieval», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 16 (1986), p. 571-619; ídem, «Violencia y adulterio en la Andalucía bajomedieval», en *Actas del III Coloquio de Historia Medieval Andaluza*, Jaén, 1984, p. 263-273.]

4. Les fonts que es refereixen a la prescripció de càstigs per transgressions sexuals comeses per clergues no poden ser pura ficció. Veg. MIGNE, *Patrologia latina*, vol. 99, col. 1971-1972.

5. J. L. FLANDRIN, *Familles, parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, París, 1976, p. 176-178. En realitat, la prohibició de mantenir una concubina va produir ben poc efecte, i el nombre de bastards fou molt alt a l'edat mitjana. Malgrat les restriccions que hom els imposà a diverses regions, alguns van assolir llocs molt elevats en la societat. L'exemple més notori és, sens dubte, Guillem I d'Anglaterra, dit el Conqueridor.

6. Per a una descripció del comportament dels clergues, veg. J. F. O'CALLAGHAN, *A history of medieval Spain*, Ithaca i Londres, 1975, p. 631; i J. N. HILLGARTH, *The Spanish Kingdoms 1250-1516*, Oxford, 1976, vol. 1, p. 111-113 i les referències que hi esmenta.

pel nivell fixat per ambdós drets, el canònic i el civil, o per les normes socials i religioses contingudes en la literatura ètica d'aquell període. La violació era força corrent arreu; hi ha testimonis de violació pública en moltes ciutats europees fins al segle XVI. En molts llocs, aquesta pràctica era un costum admès. A la Dijon medieval, hom calcula que un cinquanta per cent dels habitants participaren en un moment o altre en violacions públiques. De fet, la necessitat que hi haguessin prostitutes en molts llocs d'Europa sorgí com a resultat de la necessitat de protegir mullers i filles dels atacs de joves violadors. A França hom establí bordells amb fons públics. En el segle XV, moltes ciutats de la vall del Roine i el Saona tenien cases públiques municipals. Els honoraris eren tan raonables que tot home que rebés un salari podia permetre's de fer-hi una visita.⁷

Si la religió no fou capaç de reprimir a fons el comportament sexual a l'Europa cristiana, encara menys pogué fer-ho en la societat musulmana, caracteritzada per un relaxament i una permissivitat molt grans. Les recerques més recents en aquest camp, tot i que es troben encara en llur inici, corroboren aquesta afirmació. És força clar que malgrat la legalitat de la poligàmia, el concubinatge, les relacions extramatrimonials i l'homosexualitat estaven molt escampades.⁸ A les terres musulmanes de la península Ibèrica, les classes socials altes menaven una vida extremament permissiva, no obstant les crítiques dels religiosos i dels ascetes. Ni tan sols les onades puritanes dels conqueridors procedents de l'Àfrica del Nord, els almoràvits i els almohades, pogueren fer desaparèixer el gust de les elits musulmanes per la dansa, la música, el vi, les dones i els nois. L'homosexualitat —escampada i practicada obertament per totes les capes de la societat— es va fins i tot professionalitzar en algunes ciutats andaluses. Les prostitutes eren freqüents i sovint exercien la feina en cases especials, anomenades *khan* o *dar al-kharadj*. No cal dir que era fàcil de trobar vi arreu d'Andalusia, malgrat la prohibició musulmana de les begudes alcohòliques. La música, la dansa i el cant eren presents a la majoria de reunions festives.⁹

Els jueus de la península Ibèrica estaven exposats a la influència de les socie-

7. J. L. FLANDRIN, *Le sexe...*, p. 283-284; ídem, *Familles...*, p. 184; J. ROSSIAND, «Prostitution, jeunesse et société dans les villes du Sud-Est au XVe siècle», *Annales E.S.C.*, 31 (1976), p. 289-325.

8. G. H. BOUSQUET, *L'éthique sexuelle de l'Islam*, París, 1966 (nova edició de *La Morale de l'Islam et son éthique sexuelle*); A. BOUHDIBA, *La sexualité en Islam*, París, 1975; M. BERGE, *Les Arabes*, París, 1978, p. 526-539.

9. E. LÉVI-PROVENÇAL, *Histoire de l'Espagne musulmane*, París, 1953, vol. 3, p. 444-451. [Trad. castellana en: R. MENÉNDEZ PIDAL (ed.), *Historia de España*, Madrid, 1957, vol. 5: *La España musulmana*, p. 288-292]

tats cristiana i musulmana. Tant a l'un costat com a l'altre d'una frontera fluctuant, els jueus participaven profundament de la vida política, cultural, econòmica i social del país més que cap altra comunitat jueva de l'Europa occidental. El judaisme de la península Ibèrica, cruïlla en què s'encreuaven el judaisme francogermànic i el judaisme de les terres musulmanes, serví no solament de pont i de canal d'influències recíproques entre aquells dos mons, ans també de punt de trobada, on toparen ara i adés, per acabar fusionant-se, conceptes i maneres d'enfocar la vida divergents. Malgrat la seva integració en el món cristià i en el món musulmà, la societat jueva medieval formava part també del món jueu medieval. Esquinçada entre tendències contradictòries i extremes es caracteritzà per un relaxament dels costums sexuals que no trobem en altres comunitats jueves medievals.¹⁰

Galanteig i relacions amoroses

En la poesia hebrea hispànica es trasllueix una societat on la frontera entre el sagrat i el profà pràcticament desapareix i aquests es fonen en un tot indivisible i harmoniós. El sublim i el vulgar s'hi passen de bracet sense cap mena d'escrúpols. La mà que va escriure «Tots els estels del matí» és la mateixa que va escriure «La poma». Judà ha-Leví, que s'unia amb tots els estels del matí per lloar Déu, lloava no menys apassionadament la dona que l'havia captivat amb els seus encisos.¹¹

10. Veg. I. ABRAHAMS, *Jewish life in the Middle Ages*, 3a ed., Nova York, 1975, p. 86-92, 113-123 i 163-210; L. M. EPSTEIN, *Sex laws and customs in Judaism*, Nova York, 1967. Pel que fa al judaisme asquenasita, veg. J. KATZ, «Marriage and sexual life among the Jews at the close of the Middle Ages» (en hebreu), *Zion*, 10 (1945), p. 21-54. Sobre els jueus en terres musulmanes, veg. S. D. GOITEIN, *A Mediterranean society*, Berkeley, Los Angeles i Londres, 1978, vol. 3: *The family*, p. 142-179 i 189-212. Sobre les relacions dels jueus amb llurs esclaus o servents en terres musulmanes, veg. M. A. FRIEDMAN, *Jewish polygyny in the Middle Ages* (en hebreu), Jerusalem, 1986, p. 291-339.

11. Vegeu la traducció anglesa d'aquests dos poemes de Judà ha-Leví en: D. GOLDS-TEIN, *Hebrew Poems from Spain*, Londres, 1965, p. 99 i 119. [N'ofereim una traducció catalana feta de l'hebreu per Eduard Feliu:

La poma

L'esclat de la vostra bellesa
m'ha fet esclau, gentil gasela,
m'ha tancat en cruel presó.

D'ençà de la vostra partença
que cerco debades semblança
a la vostra excelsa bellor.

Que els poemes d'amor mundans dels jueus hispànics no són sinó exercicis i fantasies literàries sembla implícit en els relats idealitzats de molts autors que parlen del gran nivell moral dels jueus i de la contenció que es pot trobar en textos hebreus medievals. I que Salomó ben Adret lloï Déu per la puresa de la gent en aquelles regions on les noies jueves són castes i pures i no cometien mai la transgressió de triar llurs marits sense el consentiment del pare no és sinó una generalització sense gaire fonament, incompatible amb l'atmosfera general que dominava en la societat jueva hispànica.¹² A més, molts erudits dels nostres dies no han pogut suportar la idea que la vida jueva de les terres hispàniques medievals no va ser res més que moralment impecable. Qualsevol discrepància entre les fonts i llur visió idealitzada de la família jueva ha estat resolta interpretant-la en el sentit que els ha interessat o rebutjant el document que els incomodava.¹³

En realitat, la poesia hebrea de la Castella del segle XIII, sobretot els poemes de Todros ben Yuda ha-Leví, descriuen relacions sexuals il·lícites entre els jueus de les classes socials altes. En versos hebreus bellíssims, el poeta recorda al seu

I l'únic consol que em queda
és una poma vermellenca
que sempre flaira amb sentor

com la de la vostra juvenesa
i té dels vostres pits la forma,
de les vostres galtes, la vermellor.

(H. SCHIRMANN, *Ha-šira ha-ivrit bi-Sefarad u-vi-Provence*, vol. 2, p. 440)

Tots els estels del matí

Tots els estels del matí canten la vostra lloança
car és del vostre esclat que ells han rebut les resplendors.
Àngels en estol vetllen nit i dia en llur estança
i magnifiquen tothora el vostre Nom gloriós.
D'ells rebé la santa congregació la usança
de cuitar el pas cap al Temple a les primeres albors.

(*Šire ha-qodeš le-rabbi Yehuda ha-Levi*, a cura de Dov Yarden, Jerusalem, 1981/1982, vol. 3, p. 707)]

12. ADRET, I:1219. El dictamen tramès a la comunitat de Saragossa tracta de l'anul·lació del matrimoni d'una noia per raó de la seva minoria d'edat. El pare havia pretès que ja era major d'edat.

13. Veg., per exemple, I. ABRAHAMS, *Jewish Life...*, p. 86-87 i 164-165; A. NEUMAN, *The Jews in Spain*, Filadèlfia, 1944, vol. 2, p. 8-11. Sobre la intenció de Neuman de rebutjar les remarques que féu Moisès de Coucy sobre les relacions dels jueus de la península Ibèrica amb dones no jueves, veg. la nota 77 de més avall. Sobre la intenció del mateix autor d'excusar les paraules antifemenines de Zabara, veg. I. ABRAHAMS, «Joseph Zabara and his *Book of Delights*», JQR, 6 (1894), p. 505-506.

protector, el polític Don Çag de la Maleha, com dansaven tots dos en braços de joves i encisadores dones.¹⁴ Els homes d'aquests cercles mantenien una intensa correspondència amorosa amb dones, que probablement no eren, la majoria d'elles, jueves.¹⁵ El mateix Todros ens assabenta que quan era jove anava a l'encaç de tota mena de dones sense discriminació. A mesura que es va fer gran, però, esdevingué més selectiu, respectable i moderat en els seus flirteigs. S'abstingué de tot contacte físic —confessa— i s'accontentava escoltant la veu i admirant la bellesa de la seva estimada. Ara preferia l'amor platònic i no pas el plaer físic, i els comentaris sarcàstics dels amics no el dissuadien de cercar l'amor pur.¹⁶ Hi ha prou raons per a pensar que en el moment d'escriure tot això Todros passava per un d'aquells estats d'ànim penitents que mai no van durar gaire. Aquests accessos periòdics de penediment eren corrents en les comunitats jueves i sovint conseqüència del deteriorament de les relacions entre el rei i els seus cortesans jueus.

Entre els autors que demostren estar penedit trobem Samuel ben Yuse al-Nacava, que en un d'aquests accessos féu prometença de no mirar mai més cap dona.¹⁷ En realitat, la comunitat havia proclamat un ban contra el relaxament dels costums sexuals. La caiguda de molts aristòcrates encoratjà els rabins, que feia temps que criticaven les relacions massa lliures amb el sexe oposat, a predicar el penediment. En un sermó, rabí Todros ben Yusef ha-Leví Abolafia, homònim del poeta, insistia que el destí del judaisme depenia de la seva conducta quotidiana. El predicador instava els seus oients a deixar els mals costums, sobretot els jueus que s'havien avesat a aplegar-se pels carrers els dissabtes i les festes, per mirar impúdicament les dones i fer-los proposicions deshonestes.¹⁸

14. Poema 390, vers 82. Totes les referències són sempre a la següent edició: *Diwan of Todros son of Yehuda Abu-l-Afiyah Gan hammeshalim we-habidoth*, a cura de D. Yellin, Jerusalem, 1932-1936, 3 v. Aquesta edició fou preparada a partir d'una còpia autògrafa feta per Saul Joseph, que M. Gaster reproduí amb aquest mateix títol (= *The Garden of apologues and saws*, Londres, 1926). Yellin canvià l'ordre dels poemes. Per a un tractament històric exhaustiu dels poemes de Todros, veg. I. BAER, «Todros ben Judah Halevi and his Time» (en hebreu), *Zion*, 2 (1937), p. 19-55; ídem, *A history of the Jews in Christian Spain*, Filadèlfia, 1966, vol. 1, p. 236-242.

15. Poema 433, II, 71, 74-76.

16. Poemes 714, II 15-24; 715, II, 8, 30-31.

17. Poema 595. Escrit en temps de dures mesures reials contra els jueus, el poema, encapçalat per una introducció que hom trobà entre les notes que Yellin havia redactat, descriu amb tots els ets i uts l'esperit de penediment que envaí la comunitat jueva de Toledo l'any 1280.

18. *Zikron Yehuda*, núm. 91.

Les dones jueves eren assetjades i maltractades amb freqüència. Excloses de tota participació activa en la vida social, mancaven de l'experiència dels homes en intrigues. Per això molts casos de dones que havien estat víctimes d'homes sense escrúpols eren tractats alhora en tribunals jueus i cristians. Aquestes causes deuen representar, sens dubte, només una petita part dels casos de maltractaments.

Els més freqüents consistien a recórrer a mitjans fraudulents per a obligar les dones núbils a casar-se. N'hi havia prou que un home escampés la veu que s'havia promès o casat amb una dona perquè aquesta ja no pogués casar-se amb ningú més. Dos falsos testimonis, uns capítols matrimonials falsificats, o les dues coses alhora, eren més que suficients per a complicar la vida d'una noia i obstaculitzar (almenys temporalment) qualsevol pla que tingués per a casar-se amb l'home que hagués triat. Fins que l'assumpte no s'aclaria, era considerada legalment inapta per al matrimoni. Les autoritats rabíniques reaccionaven amb irritació contra aquest tipus d'abús de les lleis jueves i contra el sofriment d'aquestes dones.¹⁹ A vegades, fins i tot el rei hagué d'intervenir en casos d'homes que intentaven aturar el matrimoni de dones jueves, pretenent ser-ne els marits.²⁰

Sovint els matrimonis fraudulents implicaven el recurs a maniobres astucioses i descarades, com en cas d'una dona que donà un anell a un home perquè l'hi reparés i aquest, mentre intentava provar si li anava bé en el dit, pronuncià la fórmula matrimonial jueva davant de testimonis.²¹ Hi havia homes violents que actuaven sense cap mirament i empraven simplement la força, com el cas d'un home influent i sense escrúpols que, no podent satisfer per la seducció la passió que certa dona —una òrfena indigent i indefensa— li desvetllava, no vacillà a obligar-la a casar-se amb ell, subornant les autoritats locals i sense cap temença de les sancions de la comunitat.²²

Com en les comunitats jueves d'altres llocs, era costum que el pare o, si aquest faltava, la mare o els germans grans o els oncles de la noia casadora l'ajudessin a triar el marit. Ja hem reportat, en aquest context, l'afirmació de Salomó ben Adret que cap noia jueva no hauria gosat desobeir el seu pare. En un altre

19. ADRET, I:1209. Per a més exemples de matrimonis fraudulents i falsos clams, veg. ADRET, I:706, 707, 1210; VII:221.

20. ACA, reg. 13, f. 157 (= RÉGNÉ, 250). És sorprenent que Jaume I perdonés l'impostor Jahuda Albalà, que es justificava dient que ell només s'havia volgut casar amb Mira, la filla de Jucef Almuli de València, per tal d'impedir que es casés amb algú altre i no pas per allevar-li res de fals.

21. ADRET, VII:58.

22. NISSIM BEN ROVÈN, 62.

dictamen, Adret sembla menys segur d'això i admet que un petit nombre de dones reclamaven la llibertat de triar els seus cònjuges i refusaven d'acceptar els arranjaments fets pel pare o per altres parents pròxims. Adret reconeixia, tanmateix, el dret legítim de la noia a fer això quan hagués assolit la majoria d'edat.²³ Però mentre fos menor, el pare era lliure de casar-la amb qui volgués ell.²⁴ En el cas d'una vídua sense fills que es refusava a casar-se amb el seu cunyat per motius d'aversion, Adret declara que se l'ha d'obligar a casar-s'hi.²⁵

Pel que sembla, en certes parts dels territoris cristians de la península Ibèrica, tan bon punt les dues parts havien acordat un matrimoni, les normes que regulaven les relacions entre la parella eren molt indulgents. Algunes fonts indiquen que fins i tot abans del matrimoni eren lliures de passar sols la major part del temps, tant del dia com de la nit. En aquestes circumstàncies, les relacions sexuals prematrimonials no devien pas ser excepcionals.²⁶

Marits i mullers

La vida de la família jueva a les terres de la península Ibèrica presenta trets procedents tant del medi cristià com del musulmà. Hom hi detecta clarament certes tendències contradictòries d'aquestes dues civilitzacions, tendències que foren responsables d'alguns problemes típics de la família jueva hispànica.

Un d'aquests problemes fou la monogàmia. Mentre les comunitats jueves del·là el Pirineu la defensaven, els jueus del món musulmà practicaven extensament la poligínia. Els jueus hispànics oscil·laven entre les dues tendències, que van coexistir, amb diverses topades, fins a l'expulsió.²⁷ Els jueus dels regnes cris-

23. ADRET, III:211. Veg. també la nota 12 de més amunt.

24. ADRET, IV:174.

25. ADRET, VII:421. Els problemes jurídics augmentaven considerablement quan el cunyat es volia casar amb una altra dona; veg. també ADRET, VIII:123.

26. ADRET, VIII:135. Esmenta el cas d'un jueu de Navarra a qui van imposar una pena pecuniària per haver tingut relacions amb una dona abans del casament a la sinagoga; veg. Archivo General de Navarra, caixa 8, núm. 22.

27. Sobre la poligàmia entre els jueus, veg. M. A. FRIEDMAN, *Jewish Polygyny...*, esmentat en la nota 10 de més amunt. Sobre els regnes hispànics en general, veg. Y. T. ASSIS, «The "Ordinance of Rabbenu Gershom" and polygamous marriages in Spain» (en hebreu), *Zion*, 46 (1981), p. 251-277; Y. BAER, *A history...*, vol. 1, p. 254-256; S. Z. HAVLIN, «The Takkanot of Rabbenu Gershom Me'or ha-Golah on family law in Spain and Provence (in the Light of Manuscripts of *Responsa* of RASHBA and R. Isaac de-Molina)» (en hebreu), *Še-naton ha-Mišpaṭ ha-ʿIvri*, 2 (1975), p. 200-257.

tians continuaren casant-se amb segones mullers tal com feien els qui vivien sota el domini musulmà; la Reconquesta no va modificar gens aquest comportament. La bigàmia persistí entre els jueus malgrat tots els esforços dels rabins per bandejar-la i malgrat les prohibicions de les autoritats cristianes. Totes les demandes fetes per jueus a la Corona perquè els permetessin de tenir una segona muller es fonamentaven sobre la validesa d'aquesta pràctica segons les lleis jueves que vigien en territori musulmà.²⁸

Naturalment, les autoritats rabíniques hispàniques, com llurs homòlegs d'altres llocs, insistien unànimement en la necessitat de tractar les mullers adequadament i digna.²⁹ Aquesta insistència, però, fa estar en dubte sobre si això era així en general. L'examen atent de les fonts documentals mostra que, al costat d'observacions generals vàlides per a qualsevol altra comunitat medieval, hi ha dades que es refereixen a circumstàncies peculiars del judaisme ibèric.

Els documents que procedeixen de les terres i del període musulmans solen referir-se a la situació de la dona sobreentenent que la bigàmia hi predominava. Amb relació a l'abandó que patia gairebé inevitablement una de les mullers, normalment la primera, Isaac al-Fasí pren una actitud realista. Tot i admetre que una de les mullers resulta sempre més afavorida, insisteix que l'home no ha de negligir el deute conjugal de la dona menys afavorida.³⁰ Un altre problema era el de mantenir dues cases quan una de les mullers refusava de viure sota el mateix sostre que la seva rival.³¹ En aquests casos la qüestió més delicada eren les conseqüències econòmiques de la separació, però també les obligacions sexuals del marit envers l'esposa abandonada. Mal que en la majoria dels casos triés una de les dues cases com a domicili permanent (sia per raons de preferència, sia forçat per les circumstàncies), el marit havia de visitar l'altra dona, encara que només fos «per a complir amb el deute conjugal». Fins i tot sense ser cap família bígama, si el marit i la muller vivien separats durant la setmana, estaven obligats a menjar plegats el dissabte i a dormir plegats.³²

Els rabins dels regnes cristians hispànics solien encoratjar el comportament amable, perquè contribuís a mantenir l'amor entre marit i muller. Adret, entre

28. Sobre peticions adreçades al rei perquè concedís llicència per a contraure matrimonis bígams, veg. Y. T. ASSIS, «The ordinance of Rabbenu Gershom...» i ACA, caixa 134, núm. 211. Val la pena també de consultar les següents fonts hebrees, que pertanyen a la segona meitat del segle XIV: PERFET, 91, 107, 145, 179, 208, 509.

29. Per a alguns documents, veg. I. ABRAHAMS, *Jewish life...*, p. 87-88.

30. AL-FASÍ, 151.

31. AL-FASÍ, 282.

32. ADRET, VIII:104.

altres mestres jueus, prohibia que els marits obliguessin les mullers a realitzar accions que no fossin considerades, en general, adequades a les dones o que no se'ls hagués demanat de fer quan eren encara a casa dels pares. Insistia, tanmateix, que la dona havia de preparar el llit del marit, ja que això fomentava llur amor.³³

A través dels dictàmens de Salomó ben Adret sabem que era a vegades l'extrema juvenesa de les mullers allò que impedia que fossin capaces de fer fins i tot les tasques domèstiques més simples. Feia molts anys que els jueus de la península Ibèrica casaven les noies a una edat molt tendra, fins a un punt que aquesta pràctica provocava les protestes de les autoritats rabíniques, especialment quan la segona muller era més jove que els fills del primer llit.³⁴

Els desigs sexuals de l'home solien ser el fonament d'aquest tipus de relació, però a vegades aquest fonament era més trontolladís del que es podia pensar. Alguns cops, una noia col·locada en matrimoni, essent encara menor d'edat, amb un home que pel cap baix li doblava l'edat, avorria el marit. Coneixem un cas en què després d'uns quants mesos de vida matrimonial, la dona es refusà a viure amb el marit al·legant que el detestava perquè era massa vell.³⁵

La possibilitat que la jove muller d'un home molt més gran que ella enviades essent encara jove era molt real. El cas d'una bella i jove vídua, que havia promès al seu marit moribund que no es tornaria a casar fins que el fill i la filla que havien tingut fossin majors d'edat, fou el tema d'un erudit bescanvi de lletres entre Salomó ben Adret, Jomtov ben Abraham, *el Sevillà*, i Dan Asquenazí. Aquest darrer es refereix a l'angoixa de la jove vídua que no es pot tornar a casar i, especialment, als perills sexuals que l'aguaiten. Com que ja ha fruit del plaer de les relacions sexuals —argumentava— pot caure més fàcilment en la temptació de lliurar-s'hi fora del matrimoni.³⁶

També hi havia, però, homes joves que es casaven amb riques senyores més grans que ells. Veiem en un d'aquests casos que un home que s'havia casat amb una dona més gran que ell, i que ja no podia tenir fills, hagué de prometre que no es casaria per segona vegada mentre aquella primera muller fos viva i en aquest sentit signà un document, en el qual es comprometia a pagar vint-i-cinc

33. ADRET, IV:169.

34. IBN MEGAIX, 139.

35. ADRET, I:572.

36. JOMTOV BEN ABRAHAM, 43. Per raons alienes al nostre cas, els tres rabins van estar d'acord que el jurament de la dona podia ser declarat nul. Sobre les experiències sexuals de marits grans amb mullers joves en uns cants de noces catalans, vegeu la nota 50 de més avall.

mil monedes d'or en cas de divorci. Al cap de cinc anys de matrimoni, el jove marit es trobà atrapat, sense una malla i sense fills, ja que la muller no li donava diners, ans havia fet transferir secretament els seus béns a un fill que havia tingut d'un primer matrimoni. En la seva demanda perquè li permetessin de prendre una segona muller que li donés fills, confessà que s'havia casat pels diners, però amb la intenció d'ajudar les seves germanes fadrines.³⁷

Ni la vida matrimonial pacífica ni les relacions sexuals harmonioses no apareixen a penes en les nostres fonts, car els documents que posseïm tracten la majoria de les vegades dels casos de discòrdia, és a dir, de problemes. Cal tenir present això en parlar de la vida sexual que els tribunals jueus debatien i que les autoritats rabíniques examinaven.

Els rabins es veïen obligats a tractar problemes de natura molt íntima. Havien de continuar els nuvis, per exemple, tenint relacions sexuals durant els set dies posteriors a la nit de noces o havien d'abstenir-se'n a causa del vessament de la sang virginal?³⁸ Les lleis jueves prohibeixen el contacte entre marit i muller durant la menstruació, però els costums locals i les supersticions en determinades regions anaven a vegades més lluny del que exigia la jurisprudència religiosa i provocaven trasbalsos en la vida familiar.³⁹ Com que les relacions sexuals només es podien reprendre després de la immersió ritual de la dona en el *miqué*, aquesta podia a vegades aprofitar abusivament l'avinentesa per a perllongar el període d'abstenció més enllà dels límits normals sense cap consideració envers les inclinacions naturals del marit. En un cas, un marit desesperat jurà que si la dona no s'hi submergia aquella mateixa nit, tal com li exigien les normes religioses, ell no tornaria mai més a tenir-hi relacions i demanaria el divorci.⁴⁰ En un altre cas, la dona s'abstenia de les relacions sexuals a fi d'evitar de restar embarassada, però l'ajornament de la immersió era degut més de quatre vegades a la manca d'entusiasme de la dona per la vida conjugal. Algunes mullers expressaven més francament la seva repugnància pel marit, i l'abstinència sexual no sempre tenia finalitats temporals. Hom demanà a mestre Nissim ben Rovèn, *el Gironí*, que donés la seva opinió sobre el cas d'una dona que es refusava a tenir relacions sexuals amb el marit, al·legant que no podia suportar d'estar al llit amb ell.⁴¹ D'altra banda, aquest mateix rabí fou consultat sobre el cas d'un home que, no havent reeixit a seduir una pobra òrfena, començà a pressionar-la per-

37. ASSER, VIII:8.

38. ADRET, II:244.

39. AL-FASÍ, 129.

40. ADRET, I:854.

41. NISSIM BEN ROVÈN, 13.

què es casés amb ell i al capdavall aconseguí de satisfer el seu desig.⁴² Els casos de coacció en les relacions amb el marit no eren pas menys comuns entre el judaisme hispànic que a la resta de comunitats.⁴³

Les fonts rabíniques reflecteixen els gustos i les pràctiques sexuals dels jueus de la península Ibèrica. Com ara el cas del marit que no permetia a la seva muller de prendre un xarop per a concebir, tot al·legant que l'embaràs malmetria la bellesa del seu cos. Aquesta objecció va ser denegada per Salomó ben Adret, emparant-se en l'obligació que tenen els jueus de procrear.⁴⁴ Una altra dona s'oposava que el marit recorregués a la masturbació en llurs relacions sexuals, car aquesta pràctica li resultava dolorosa; a més, pretenia que el marit la practicava perquè era impotent. Però aquest la foragità de casa, hi portà una amistançada jueva i se sentí triomfant quan aquesta donà a llum una filla.⁴⁵

Les parelles sense fills es feien mútuament retrets pel fet de no tenir-ne. El marit gaudia d'algun avantatge legal, car podia demostrar la seva virilitat i fertilitat per acabar amb les recriminacions. Després de vint anys de matrimoni estèril, un marit es divorcià de la muller i es casà amb una altra, que de seguida va concebre. Havent provat la seva capacitat de procrear, es tornà a casar amb la primera dona i fixà el domicili permanent amb ella.⁴⁶ Segons les lleis bíbliques, una dona que es trobés en una situació comparable no tenia dret a recórrer a aquest procediment

La jurisprudència religiosa prohibeix al marit de privar la muller del seu dèbit conjugal. En una societat que permetia als homes de satisfer les necessitats sexuals amb segones dones o fins i tot amb concubines, les mullers podien ser fàcilment ignorades o negligides. Si els marits persistien en aquesta actitud, podien ser censurats i fins i tot rebre una demanda de divorci a causa d'això.⁴⁷ Si un marit, aïrat, jurava que refusaria de donar a la muller els drets sexuals que aquesta tenia, encara que fos per un breu període de temps, el jurament era considerat il·legal i desproveït de tot valor vinculant des d'un punt de vista jurídic.⁴⁸

Sorpren de veure a vegades fins on arribava el relaxament de la conducta se-

42. NISSIM BEN ROVÈN, 62.

43. Sobre aquest tema en general, veg. N. RAKOVER, «Coercive marital relations between a man and his wife» (en hebreu), *Šenaton ha-Mišpaṭ ha-ʿIvri*, 6-7 (1979-1980), p. 295-317.

44. ADRET, IV:122.

45. ADRET, I:628.

46. ASSER, VIII:7. Sobre la prohibició bíblica de tornar-se a casar amb la dona de qui un s'havia divorciat i que després s'havia casat amb un altre home, veg. Dt 24,1-4.

47. AL-FASÍ, 151.

48. Vegeu, per exemple, ADRET, VIII:270.

xual en algunes parelles jueves. No em refereixo a l'adulteri (del qual parlarem més avall), ans al que podríem anomenar actituds generalment permissives d'alguns cònjuges. Val la pena de retreure l'exemple d'un marit que sospitava que la muller tenia relacions amb el seu germà (amb el cunyat), que havia estat invitat a dormir en l'habitació d'ells. Un matí, es va llevar expressament més d'hora i se'n anà. Quan tornà, trobà el germà i la muller sota la mateixa flassada.⁴⁹ Que aquesta despreocupació en la utilització dels dormitoris entre els membres del que sembla una família jueva pobra hagi estat possible a les terres musulmanes de la península en el segle XII és molt instructiva, i ens dóna entenent que la societat jueva en els regnes cristians estava molt influïda per normes de conducta establertes anteriorment pels àrabs.

La permissivitat i la gosadia de la vida sexual en els matrimonis de les terres hispàniques cristianes es veu molt bé en uns poemes judeocatalans escrits probablement en el segle XIV en el nord de Catalunya o en el Rosselló (políticament, lingüísticament i culturalment part de Catalunya). Aquests cants de nocces contenen agosarats consells adreçats directament al nuvi i a la núvia per aconseguir la satisfacció sexual en llurs relacions. Hom aconsella la núvia sobre el que ha de fer per assegurar-se que el marit se senti atret per ella i per cap més dona. El més suggestiu, i gairebé obscè, és l'intitulat *Piyyut na'e* («Poesia festiva»), encapçalat en el manuscrit hebreu pels mots: «Poesia sobre la unió sexual del nuvi i la núvia». Explica, d'una manera lleument satírica, els diversos problemes que un marit vell i la seva joventíssima muller poden patir en el llit. El poema conté moltes referències bíbliques i talmúdiques, algunes admirablement ben parodiades i amb la intenció de desvetllar el desig sexual. Trobem algunes obres semblants, bé que més suaus, en altres llocs fora de la península Ibèrica. Per més que la influència de l'estil de la poesia trobadoresca hi sigui indubtable, reflecteixen també costums o circumstàncies locals.⁵⁰

A l'altre extrem, hi havia els casos de maltractament de les mullers, costum que estava molt estès entre els jueus de la península Ibèrica. Cal considerar aquest fet com una part de la tendència general a la violència en la societat jueva hispànica.⁵¹ En les famílies jueves, tant en els regnes cristians com en els mu-

49. AL-FASÍ, 73.

50. M. LAZAR, «Catalan-Provençal wedding songs (14th-15th centuries)» (en hebreu), en S. ABRAMSON i A. MIRSKY (ed.), *Hayyim (Jefim) Schirman jubilee volume*, Jerusalem, 1970, p. 159-177. [Reeditats i transcrits de nou per J. RIERA I SANS, *Cants de nocces dels jueus catalans*, Barcelona, 1974]

51. Sobre aquest tema, veg. Y. T. ASSIS, «Crime and violence among the Jews of Spain (13th-14th centuries)» (en hebreu), *Zion*, 50 (= *Jubilee Volume*) (1986), p. 221-240.

sulmans, el marit acostumava a comportar-se com l'amo indiscutible de la llar, malgrat les regles jueves que diuen que cal honorar la mestressa de la casa. Rabí Yuda, fill de rabí Asser, que vivia a Toledo en el segle XIV, escriví que «com tothom sap, la muller tem el marit i aquest porta el pòndol de la casa sense que la dona gosi mai contradir-lo».⁵²

Cal distingir entre l'ús ocasional i l'ús habitual de la força. El marit que pegava a la muller en un moment d'ira durant una baralla i després es disculpava rarament compareixia davant d'un tribunal.⁵³ Molt més perillós era el marit que apallissava la dona habitualment. Aquests homes violents solien negar les acusacions quan eren denunciats als tribunals rabínics i rares vegades estaven disposats a prometre que no ho tornarien a fer.⁵⁴ Sovint la pobra dona no tenia més remei que anar a cercar refugi a casa del pare.⁵⁵ La dona maltractada i fugitiva tenia el suport dels rabins, que normalment donaven ben poc crèdit a les contraacusacions del marit.⁵⁶ Rebutjaven, per exemple, de declarar rebel la muller, que, negant-se a habitar sota el mateix sostre que el seu violent marit, perdia els drets matrimonials.⁵⁷

Les mullers abandonaven a vegades la llar per evitar de ser maltractades pels marits, i aquests abandonaven les mullers per altres motius. A la Hispània musulmana, on molts jueus es dedicaven al comerç, les mullers romanien a casa soles durant llargs períodes de temps, mentre els marits feien viatges de negoci. Aquestes mullers abandonades no sabien que a vegades els marits havien escollit altres dones, amb qui s'havien casat o amb qui convivia en concubinat. De tant en tant, les mullers eren abandonades sense deixar-los mitjans econòmics adequats o suficients.⁵⁸ I encara pitjor: restaven casades amb marits absents. En aquests casos obtenir l'acta de divorci (*quet*) era enormement complicat: alguns marits intentaven restar casats amb les dues dones i dividir el temps entre l'una i l'altra.⁵⁹

La dissort de la dona abandonada en aquestes circumstàncies era palesa a tothom. I alguns marits amenaçaven les mullers amb deixar-les si no s'avenien a

52. *Zikron Yehuda*, 78, f. 27r.

53. Si hagué de compareixer davant del tribunal, fou perquè l'acusaven no solament de maltractar la dona sinó també d'altres coses. Vegeu, per exemple, AL-FASÍ, 176.

54. ADRET, V:264.

55. ADRET, VII:477.

56. ADRET, VIII:102.

57. ADRET, IV:113.

58. AL-FASÍ, 28, 185.

59. AL-FASÍ, 28, 120.

satisfere llurs desigs.⁶⁰ Els rabins eren conscients de les tragèdies que es produïen com a conseqüència d'aquestes situacions. Isaac al-Fasí afirmava d'una manera categòrica que als homes que es podien guanyar la vida en llurs ciutats no els era permès de viatjar a d'altres llocs per a negociar, llevat que fos amb el permís de les mullers; i menys encara d'anar-se'n i de casar-se amb una segona dona.⁶¹ En els regnes cristians hispànics, aquests problemes anaren minvant. Però alguns marits encara deixaven la muller i els fills;⁶² d'altres abandonaven la família perquè la dona havia refusat d'acompanyar-los.⁶³

Els tribunals rabínics eren el darrer recurs, i sovint eficaç, per a la dona maltractada. Les autoritats en jurisprudència religiosa de cada generació i de cada regió demanaven de prendre tota mena de precaucions «perquè les dones israelites no fossin tractades amb negligència».⁶⁴ La dona que pledejava per aquestes causes solia rebre el suport de la família, sobretot del pare. Quan el tribunal era incapaç de resoldre el problema, o quan el problema no es limitava a qüestions matrimonials, la muller i els pares cercaven l'ajut del tribunal del rei.⁶⁵

Potser cal donar alguns exemples de casos de divorcis per a completar aquesta crònica sobre les relacions matrimonials. Examinem primer els casos en què era la dona qui presentava la demanda.

Una de les causes més freqüents de demanda de divorci per part de la dona era simplement que no podia suportar més el marit. Sovint no podia amagar l'avversió que sentia. En aquests casos, se sobreentenia que les relacions sexuals normals havien cessat molt abans que la parella es presentés davant del tribunal. No té res de sorprenent, doncs, que en algunes ocasions fos el marit el demandant. Segons la jurisprudència religiosa jueva, la dona que refusava d'anar-se'n al llit amb el marit podia ser considerada rebel i perdre alguns dels drets o avantatges econòmics estipulats en els capítols matrimonials (la *ketub-bà*). Adret va dictaminar diverses vegades sobre casos com aquest.⁶⁶ Un dels problemes a què havien de fer front Adret i els seus col·legues era decidir si la dona, la demanda de divorci de la qual es fonamentava sobre l'avversió que sentia contra el marit o sobre el refús a tenir-hi relacions sexuals, havia posat

60. IBN MEGAIX, 122; AL-FASÍ, 67.

61. AL-FASÍ, 120.

62. ADRET, VIII:146.

63. ADRET, V:204; VIII:267.

64. NISSIM BEN ROVÈN, 43.

65. ACA, CR, Jaume II, caixa 134, núm. 198.

66. ADRET, VI:73; VIII:134, 138.

els ulls damunt un altre home. Aquests casos eren molt complexos.⁶⁷ Els tribunals rabínics estaven poc disposats a afavorir aquest comportament en les dones casades.

Rabí Asser ben Yehiel hagué de decidir en un cas de divorci en què la dona pretenia que el marit era impotent. El marit replicava amb santa indignació que ell posseïa plenament la capacitat de procrear i que era la seva dona que era estèril.⁶⁸ Les mullers que havien estat obligades a casar-se eren escoltades amb especial simpatia quan demanaven el divorci.⁶⁹

Els jutges (els *dayyanim*) eren també molt comprensius envers la dona que es volia divorciar del marit perquè aquest es donava al joc. El problema del joc estava molt estès per diverses parts de la península Ibèrica, i les mesures preses tant per les autoritats cristianes com per les jueves eren ineficaces. Per una queixa adreçada a Jomtov ben Abraham, *el Sevilla*, veiem clarament que aquest era un factor molt decisiu en la deterioració de les relacions entre marit i muller. Moltes dones recorrien als tribunals per obtenir el divorci de marits que havien perdut la majoria dels diners jugant als daus. El tribunal havia d'obligar aquests marits a divorciar-se? Les autoritats judicials jueves no podien quedar-se amb les mans plegades, «ja que hom no pot permetre que les dones israelites siguin captives de llurs marits».⁷⁰

A vegades els familiars de les mullers recorrien a mitjans poc convencionals perquè el marit concedís l'acta de divorci, com ara el cas d'una família que va llogar dues bandes de cristians perquè espaordissin el marit, que fou apallissat i agredit amb un ganivet...⁷¹

Les notícies que tenim de casos de divorci iniciats per marits són molt més escasses, puix que el dret jueu permet al marit de divorciar-se de la muller per un procediment ben simple. Els pocs casos que apareixen en les fonts documentals deuen ser el resultat d'accions judicials empreses per marits que volien evitar el pagament estipulat en els capítols matrimonials. En un d'aquests casos, veiem un marit que emprà diversos mètodes: provoca, per exemple, baralles constants amb la dona, escampa falsos rumors sobre ella, etc.⁷² Un altre home, que estava enamorat d'una dona i volia divorciar-se de la muller, acusava aquesta de tota mena de coses, fins i tot de robatori, i deia que tenia «defectes físics»,

67. ADRET, VI:72.

68. ASSER, XLIII, 1; LXIII, 2.

69. Vegeu la nota 64 de més amunt.

70. JOMTOV BEN ABRAHAM, 122. Cf. també 146.

71. ADRET, I:573.

72. ADRET, VIII:133.

que mantenia converses innecessàries amb un cristià i finalment que havia comès adulteri.⁷³

Concubines

En diverses parts del món musulmà, els jueus tenien, com llurs veïns musulmans, concubines. Aquest costum estava molt estès i fou condemnat sempre molt enèrgicament pels caps espirituals, però mai no van reeixir a desarrelar-lo.⁷⁴ A la península Ibèrica va ser molt corrent que un home casat amb una sola dona tingués concubines. I això fou així tant en els regnes musulmans com en els cristians de Castella i Catalunya-Aragó fins als segles XIII i XIV. Si només haguessin tingut concubines jueves, podríem concloure que la intenció era en bona part d'evitar les dificultats, i sobretot les despeses, d'un segon matrimoni; però el fet que els jueus tinguessin també concubines no jueves indica que cal explicar el fenomen com un aspecte més de la permissivitat sexual que hi hagué en aquells territoris a l'època medieval. No hi ha dubte que els jueus, per llur participació a fons en la vida política, cultural i social d'aquells països, seguien la moda que predominava en tots els sectors de la societat. Per més que el fenomen fos típic de les classes superiors, preparava el terreny als jueus pobres, que hi estaven d'acord, sobretot perquè era més barat mantenir una concubina que una esposa.

És important d'entendre bé el funcionament de la institució del concubinatge en les comunitats jueves hispàniques de l'edat mitjana. En aquell context històric, la concubina era una dona no jueva que establia una relació permanent (o, si més no, estable) amb un home jueu i li «pertanyia». Aquesta relació suposava abans de tota altra cosa tenir-hi relacions sexuals. A diferència de les relacions sexuals clandestines que els jueus poguessin tenir amb dones cristianes o musulmanes (arriscant-se, naturalment, a incórrer en les penes establertes per la llei), una concubina solia ser, bé que no pas necessàriament, una dona que, a la vista de tothom, vivia amb un home que no era el seu marit. Ni en el sud musulmà ni en el nord cristià, una dona que pertangués a la religió dominant no podia ser la concubina d'un jueu. A totes dues bandes de la frontera, el càstig hauria estat extremament rigorós, comportant fins i tot la pena de mort.

73. ADRET, I:1237. Vegeu la nota 72 de més amunt.

74. Veg. S. D. GOITEIN, «Slaves and slavegirls in the Cairo geniza record», *Arabica*, 9 (1962), p. 1-20; S. STOBBER, «On two questions posed to R. Abraham b. Maimonides (concerning servant-concubines)» (en hebreu), *Šenaton ha-Mišpaṭ ha-ʿIvri*, 6-7 (1979-1980), p. 339-403. Vegeu també la bibliografia citada a la nota 10 de més amunt.

Les fonts documentals que tenim al nostre abast no es refereixen a la Hispània musulmana. En els regnes cristians, en canvi, gairebé tots els casos coneguts es refereixen a concubines musulmanes. Per a un jueu sota domini cristià, mantenir una concubina musulmana no era ofendre l'orgull cristià ni era il·lícit d'una manera absoluta segons les lleis cristianes. (Les dificultats començaven quan la concubina musulmana es convertia al judaisme.) Moltes, bé que no totes, eren esclaves o poc n'hi faltava, producte de la implicació dels jueus en el comerç d'esclaus.⁷⁵

En el segle XIII, particularment a Castella, el nombre de jueus que mantenien concubines musulmanes va augmentar fins a un punt que els rabins se n'alarmaren qui-sap-lo. Els jueus hispànics eren coneguts internacionalment per la llibertat amb què actuaven en aquest tema. Rabí Moisès de Coucy, que visità la península Ibèrica l'any 1236, restà sorprès i indignat pel que hi va veure. I en deixà constància per escrit: «Com ja saps, el qui té relacions sexuals amb una dona no jueva es considera casat amb la idolatria... Vaig tractar llargament d'aquesta qüestió en els sermons que vaig fer als "exiliats de Jerusalem que són a Sefarad",⁷⁶ i vaig aconseguir que nombrosos jueus deixessin llurs dones no jueves l'any 4996».⁷⁷ Aquests no eren pas mots d'un orador excessivament zelós, com veurem més avall. La Reconquesta, represa durant el segle XIII a Castella sota Ferran III i a la Corona de Catalunya-Aragó sota Jaume I, incorporà en ambdós reialmes una vasta població musulmana que els proveí d'un extens mercat d'esclaus i esclaves. Entre la població conquerida i vençuda hi havia ara moltes dones a la disposició dels cristians (i també dels jueus). En general, la concubina musulmana era, per dir-ho així, un luxe que només els rics es podien permetre.

La situació de la concubina musulmana variava. Una de les categories comprenia la serventa que tenia relacions sexuals amb l'amo; la seva condició era la més baixa. Sovint hom l'adquiria només per a satisfer les necessitats sexuals.⁷⁸

75. El comerç d'esclaus entre els jueus hispànics és el tema d'un estudi que preparo.

76. És una citació del llibre d'Abdies, 20, associada amb els jueus d'Hispània des de temps molt antics. Veg. S. KRAUSS, «The names Ashkenaz and Sefarad» (en hebreu), *Tarbiz*, 3 (1932), p. 423-435. [Veg. també: Ídem, «Die hebräischen Benennungen der modernen Völker», en *Jewish studies in memory of George A. Kohut*, Nova York, 1935, p. 402-404; E. FELIU, «Quatre notes esparses sobre el judaisme medieval», *Tamid*, 2 (1998-1999), p. 81-87: «Sobre el nom de Sefarad amb relació a Catalunya».]

77. MOISÈS DE COUCY, *Séfer mišvot ha-gadol*, Preceptes negatius, 112, núm. 3, cap a la fi.

78. «Rovèn es casà amb una dona... però la passió el va dominar i adquirí una serventa, la qual concebé d'ell sense estar-hi casada... Després del part, l'home no se separà d'ella...» (ADRET, I:1205).

En els casos més típics, l'amo jueu era un home casat, la qual cosa explicava que recorreguéssim als serveis d'una concubina musulmana. Els homes s'estimaven més aquesta solució que no pas haver de fer front a les despeses que suposava de contraure un segon matrimoni. Tot fa creure que també la muller trobava aquest arranjament més suportable. La condició dels fills nascuts d'aquestes relacions plantejava més d'un problema.⁷⁹ A vegades hi havia concubines musulmanes (que no eren necessàriament serventes) que cohabitaven públicament amb vidus jueus que no estaven pas disposats a casar-se amb elles.⁸⁰

A la segona meitat del segle XIII molts membres de l'alta societat del judaisme castellà tenien serventes musulmanes en qualitat d'amistançades. Un membre notable de la comunitat de Toledo dels temps de Todros ha-Leví tenia una bella concubina musulmana amb qui el mateix poeta tingué una aventura amorosa amb gran escàndol de la comunitat.⁸¹ A més, Todros mantenia relacions intermitents amb amistançades musulmanes.⁸²

Tenim proves que també a la Corona de Catalunya-Aragó alguns jueus tenien concubines musulmanes, per bé que menys extensament que a Castella. De la correspondència bescanviada entre Nahmànides i rabí Jonà de Girona sobre el tema de les concubines deduïm que les concubines musulmanes eren freqüents.⁸³ Alguns documents llatins dels arxius aragonesos i catalans també demostren que aquesta pràctica predominava entre els jueus de les terres del nord-oest de la península. Hi trobem jueus catalanoaragonesos dedicats al tràfic d'esclaus musulmans, sobretot de dones,⁸⁴ cosa que feia que les oportunitats d'adquirir concubines musulmanes més aviat abundessin. El 1285, Abraham de Torre, jueu de Figueres, fou acusat, entre altres coses, d'haver escanyat dos nadons que una musulmana li havia parit, tot tenint a casa al mateix temps una concubina musulmana, de qui tenia diversos altres fills.⁸⁵

79. «El qui té una serventa i aquesta li dóna un fill, que ell tracta com a propi... aquest fill és el seu hereu, però no es podrà casar amb una dona jueva si abans no demostra que la seva mare va ser emancipada» (ADRET I:1183).

80. ADRET, I:26.

81. *Diwan of Todros...* (esmentat a la nota 14 de més amunt), poema 433.

82. *Ibidem*, poema 542.

83. ADRET, VIII:284.

84. Veg. Y. T. ASSIS, *The Jews of Santa Coloma de Queralt*, Jerusalem, 1988, doc. XI, XIX; RÉGNÉ, 46, 101, 177, 433, 562, 620, 687 (= XI), 792, 1097, 1401, 1479 (= XX), 1617, 1918, 1996, 2516, 2528, 2892, 2919, 3246, XVI; S, ASSAF, «Slavery and the slave-trade among the Jews during the Middle Ages» (en hebreu), *Zion*, 4 (1939), p. 91-125 [reeditat en: S. ASSAF, *Be-ʿohole Yaʿaqov*, Jerusalem, 1943, p. 223-256].

85. ACA, reg. 62, f. 136v-137 (= RÉGNÉ 1316 = XV).

Com era d'esperar, els rabins reaccionaven contra aquest tipus d'adulteri desaprovant-lo enèrgicament. El manteniment de concubines musulmanes no era pas l'única pràctica —creien ells— que calia fer desaparèixer, però sí que la consideraven com una de les més perilloses i de conseqüències més devastadores. Els fills nats de pare jueu i de mare musulmana, si eren educats pel pare, plantejaven a les comunitats jueves un problema social i religiós molt greu.

Els mestres jueus s'enfurismaven per la injúria feta a les mullers jueves legítimes, la dignitat i la condició de les quals eren soscavades tan descaradament. Salomó ben Adret es plany del marit que rebutja la seva amable muller legítima i s'ajunta amb una de detestable.⁸⁶

A Castella encara tenien més motius d'alarma. Alguns dels dirigents de més prestigi de les comunitats cometien aquest tipus de transgressió. Els qui els criticaven necessitaven alguna cosa més que la simple pietat i el coratge de declarar la guerra contra gent que gaudia d'un poder polític i econòmic considerable. Vers la fi de la dècada del 1270 al 1280, sorgí una oportunitat, quan la fortuna política d'aquella elit féu de cop i volta un capgirell. La lluita interna que dividia la família d'Alfons va acabar eliminant diverses figures importants de la política del país. Els qui criticaven els cortesans jueus van veure la caiguda tràgica de Don Çag de la Maleha i de molts altres recaptadors d'impostos com un presagi diví, com un senyal de la indignació de Déu per llur baixa moralitat sexual.⁸⁷

Molts antics cortesans foren empresonats i torturats. El poeta Todros ha-Leví, que no fou l'únic de fer un examen de consciència quan es trobà a la presó, expressà amb trets enèrgics el seu penediment en un poema que trameté, de la presó estant, al seu homònim rabí Todros ha-Leví, que havia estat predicant constantment contra la immoralitat.⁸⁸

L'esperit de penediment i de reforma moral amarà literalment la comunitat jueva de Toledo, on l'any 1281 es va publicar una ordinació contra la immoralitat sexual i, en particular, contra els jueus que tenien concubines musulmanes.⁸⁹ Nogensmenys, molts dels penitents trencaren aviat llurs promeses de desfer-se d'aquelles amistançades.⁹⁰ Com a conseqüència del fracàs en el compliment de les promeses, els caps espirituals de Toledo consultaren mestre Salo-

86. Vegeu la nota 78 de més amunt.

87. Sobre aquests esdeveniments, veg. I. BAER, *A history of the Jews...*, vol. 1, p. 129 i s.

88. *Diwan of Todros...*, poema 422.

89. *Ibidem*, poema 595.

90. *Ibidem*, poemes 540-543.

mó ben Adret de Barcelona, el qual adoptà una postura realista i moderada, molt més moderada que la dels seus zelosos col·legues de Castella.⁹¹

Els reformadors de Toledo demanaven que la prohibició fos seguida estrictament i que totes les concubines, sobretot les no jueves, fossin acomiadades. Todros ben Yusef ha-Leví Abolafia amenaçà amb grans càstigs els jueus que no havien respectat la prohibició. «A causa dels nostres pecats —afirma— nombrosos fills de jueus neixen de serventes.» I conclou: «No és digne d'Israel, poble sant, de fer impura la seva semença abocant-la en matrius estrangeres i de procrear fills idòlatres [és a dir, no jueus]...».⁹² Rabí Mossé de León escrivia el 1292 contra els qui pretenien que les dones musulmanes no eren idòlatres; «és incorrecte», diu, «de fonamentar aquesta pretensió sobre la creença musulmana en un sol Déu, sobre la pràctica de la circumcisió i l'abstinència de certes menes de menjar».⁹³

Per tal de regularitzar la situació dels fills, el que feien alguns jueus era convertir llurs dones musulmanes al judaisme. La conversió tenia lloc ben sovint quan la concubina musulmana ja estava embarassada, però abans que parís.⁹⁴ Hi havia també jueus que es casaven amb concubines convertides al judaisme, però no els lliuraven cap *ketubbà*. Aquesta actitud era completament inacceptable per als rabins reformadors castellans, que s'adreçaren a Salomó ben Adret en cerca de suport.⁹⁵ Però fins i tot després d'aquestes conversions, la condició del fill no restava ben definida. Cecri Abraham d'Osca, que convertí la seva concubina musulmana vers el 1286, no aconseguí de demostrar satisfactòriament davant les autoritats rabíniques la situació religiosa de la descendència.⁹⁶

Tenint en compte, doncs, tots aquests antecedents, és més fàcil d'entendre l'actitud a vegades sorprenentment tolerant d'algunes autoritats rabíniques envers el concubinatge a la península Ibèrica en els temps medievals. El fet que acceptessin, bé que a contracor, la licitud d'aquesta institució, cal considerar-ho fruit d'un sòlid sentit de la realitat i d'una manera pragmàtica d'enfocar la

91. ADRET, V:238-243.

92. Vegeu la nota 18 de més amunt. Sobre el fet que Todros sigui l'autor d'aquest document, veg. Y. BAER, *Todros...* (veg. la nota 14 de més amunt) p. 40, nota 51. Vegeu també els fragments del *Zohar* i de *Ra'aya mehemna* que Baer cita a la p. 43

93. Mossé de León en el seu llibre *Qodes ha-qodašim*, citat per Baer a la p. 44 de l'article esmentat a la nota anterior.

94. ADRET, I:1205.

95. ADRET, V:242.

96. ACA, reg. 67, f. 1 (= RÉGNÉ 1543).

situació. Segons el parer de Nahmànides, per exemple, la prohibició del concubinatge hauria empès molts homes cap als braços de dones no jueves i a practicar activitats sexuals il·lícites força més perilloses, i cap a la promiscuïtat. Nahmànides preferia que els homes es trobessin lligats només a una sola d'aquestes dones cada vegada, i que les reconeguessin públicament com a concubines, més que no pas que es lliuressin a tenir relacions indiscriminades amb diverses dones.⁹⁷

A mitjan segle XIV, mestre Nissim ben Rovèn de Girona continuava defensant punts de vista semblants. En un cas, justificà una decisió argüint que «ella viu amb ell segons el dret, educant el fill, i que ell la tracta com a concubina».⁹⁸ Mestre Nissim reconeixia, com Nahmànides, que la pràctica del concubinatge era lícita. En un altre cas, un home i la seva concubina se separaren, per instigació d'ell, havent viscut junts durant uns quants anys i havent criat un noi. La dona anuncià aviat el desig de casar-se amb aquell home. La qüestió que calia aclarir era si estava obligada a esperar els tres mesos prescrits en aquests casos. Mestre Issac ben Sésset Perfet dictaminà que «una concubina que viu amb el seu amant és com una dona que viu amb el seu marit».⁹⁹

Algunes relacions sexuals fortuïtes podien esdevenir permanents.¹⁰⁰ A vegades l'home pretenia que les relacions sexuals eren equivalents a unes esposalles.¹⁰¹ Es podia donar el cas que les serventes i els amos establissin relacions permanents d'aquesta manera. Quan reporten, per exemple, a Salomó ben Adret el cas d'un home que havia seduït la seva serventa jueva i s'hi havia casat tan bon punt va saber que estava embarassada, el mestre declara aïrat que és un «cas repugnant», en què la noia jueva ha estat tractada com una bagassa.¹⁰² Un altre home casat que havia deixat la seva serventa embarassada, la mantenia després del naixement de la criatura, però es refusava a pagar les despeses de la circumcisió.¹⁰³ L'any 1318,

97. Vegeu la nota 8 de més amunt. Sobre l'oposició de mestre Jonà de Girona al concubinatge, veg. *Šá'are tešuva*, cap. 43, 94, 131-133.

98. NISSIM BEN ROVÈN, 68.

99. PERFET, 217. Per la referència que fa en un altre dictamen a un home que tractava una dona casada com si fos la seva muller o la seva concubina, és evident que el concubinatge estava ben consolidat a les darreries del segle XIV. Veg. PERFET, 351.

100. ASSER, XVII, 7; XXXII, 1; XXXV, 2, 10; NISSIM BEN ROVÈN, 42. No obstant això, el contrari també podia passar: quan l'home deixava la seva concubina, amb qui havia viscut durant llargs anys i n'havia tingut un fill, i decidia casar-se amb una altra dona. Veg. ASSER, XVII, 7.

101. ASSER, XLIV, 8.

102. ADRET, IV:314.

103. ADRET, I:610.

Astrug Avicendut de Lleida fou acusat de cohabitar, contravenint la *çuna*, amb una jueva, de qui havia tingut una filla.¹⁰⁴

Algun cop era un fill adult, més que no pas el pare de la família, el qui seduïa la serventa no jueva. El problema sorgia quan la noia quedava embarassada i la família es refusava a acceptar-la com a nora. En un d'aquests casos, el fill comprà i moblà una casa per a la serventa i continuà tenint-hi relacions com a concubina.¹⁰⁵

Cal afegir, finalment, que també algunes jueves servien de *barraganas* o concubines de cristians, si més no a Sevilla.¹⁰⁶

La institució del concubinatge entre els jueus de les terres hispàniques posa en relleu alguns trets característics de la societat jueva. D'antuvi, reflecteix la influència del context social cristià i especialment musulmà. En segon lloc, està relacionada estretament amb l'estratificació social dels jueus.¹⁰⁷ En la majoria dels casos, els homes jueus que mantenien concubines pertanyien a les classes benestants, mentre que les concubines jueves procedien de famílies pobres. Moltes dones pobres preferien la condició de concubina d'un home ric que no pas la de muller d'un jueu pobre. En fi, la tolerància que els rabins més importants d'aquells regnes demostraren a contrarcor amb relació al concubinatge, cal veure-la com una part dels esforços que feien per contenir i controlar les relacions sexuals en general, i especialment les que concernien jueus i dones no jueves.

Relacions sexuals prematrimonials i extramatrimonials

Segons les lleis religioses jueves, les relacions sexuals entre jueus solters (o fins i tot si l'home és casat) consentides per ambdues parts no són castigades, per més que siguin condemnades pels experts en jurisprudència religiosa per raons morals. Mestre Jonà de Girona fou un dels qui s'oposaren més vigorosament a tals relacions en aquella època, argüint que entraven en la categoria del qui prostitueix la filla, cosa que el Pentateuc prohibeix.¹⁰⁸ Per ell, aquesta con-

104. ACA, reg. 216, f. 55v (= RÉGNÉ 3091).

105. NISSIM BEN ROVÈN, 68.

106. BAER, II, doc. 163 (Sevilla, 1337-1347).

107. Sobre l'estructura de la societat jueva en els regnes hispànics, veg. Y. T. ASSIS, «Social unrest and class struggle in Hispano-Jewish society before the expulsion» (en hebreu), en J. DAN (ed.), *History and culture*, Jerusalem, 1987, p. 121-145.

108. JONÀ DE GIRONA, *Ša'are tešuva*, III, cap. 94. Fonamenta la seva actitud sobre Lv 19, 29 i TB *Sanhedrín*, 76a.

ducta era indicativa de la degeneració moral dels seus contemporanis. Les relacions sexuals lliures —deia— menaven inevitablement a transgressions més greus.

I tanmateix, aquestes relacions predominaven en el seu medi, com demostren nombroses fonts hebrees. En alguns casos, ambdues parts eren solteres.¹⁰⁹ El problema era molt més greu quan els homes eren casats. A vegades s'esdevenia que un home casat abusés d'alguna serventa jueva i que arribés a deixar-la embarassada. La identitat de l'home que ho havia fet no sempre era prou clara, puix que es podia dir o sospitar que la noia havia tingut relacions amb diversos homes.¹¹⁰ En alguns casos es presentaven acusacions de seducció davant dels tribunals no jueus.¹¹¹ Una vegada hom demanà a mestre Issac ben Sésset Perfet de donar la seva opinió sobre el cas d'una dona soltera que es querellà contra dues altres dones per haver fet córrer la brama que estava embarassada. Les dues dones es van desmoralitzar davant el tribunal i s'acusaren mútuament d'haver inventat la història. Havent-li preguntat com és que s'havia engraiat tant (estava embarassada de cinc mesos), respongué que era a causa d'una malaltia. A la fi, li fou lliurat un document que restablí la seva reputació. Quatre mesos després, amb gran sorpresa de tothom, va parir un noi. I llavors pretenia que el pare era un altre jueu. El tribunal, estupefacte, tornà a obrir el cas. L'acusat afirmà que sabia qui era el veritable pare, i que ell no era responsable de res.¹¹²

Els casos de relacions sexuals entre jueus i cristians eren molt més complicats. Totes dues bandes interdeien aquestes relacions per motius legals i morals. En la famosa lletra que Nahmànides trameté al seu fill, l'advertia que no tingués relacions sexuals amb dones no jueves.¹¹³ Tanmateix, aquest costum era ben corrent entre els cortesans jueus hispànics, com demostra el conegut sermó que rabí Todros ha-Leví Abolafia pronuncià l'any 1281, en el qual assimilà les rela-

109. ADRET, VII:55. El dictamen que Issac ben Sésset Perfet trameté a Issac Attinsi d'Osca sembla confirmar això. La qüestió era si la prohibició de les relacions sexuals amb una dona que menstrua valia també en el cas d'una dona soltera. Veg. PERFET, 425.

110. ADRET, I:610.

111. Sobre el cas d'Astrug Avincendut, que l'any 1318 intentà seduir la filla d'un amic seu, que li havia estat confiada, veg. ACA, reg. 216, f. 55v (= RÉGNÉ 3091).

112. PERFET, 41.

113. «Els qui jeuen amb dones d'altres pobles trenquen el pacte del nostre pare Abraham». H. D. CHAVEL, *Kiteve Rabbenu Moše ben Nahman*, Jerusalem, 1964, p. 370. [Traducció catalana d'aquesta lletra en: E. FELIU, «Quatre lletres de Mossé ben Nahman», *Calls* 4 (1990), p. 81-83.]

cions sexuals amb dones no jueves a les pràctiques idolàtriques.¹¹⁴ També el *Zohar* expressà repugnància per aquesta disbauxa.¹¹⁵

L'oposició a aquest tipus de relació no era pas menys intensa en el costat cristià. La legislació sobre aquesta qüestió era fins i tot més vinculant i més definitiva que la de les ordinacions de les comunitats jueves, ja que era aplicable tant als jueus com als cristians. A la Corona de Catalunya-Aragó, les dones cristianes no podien dormir a les cases dels jueus. La influència eclesiàstica és notòria en moltes d'aquestes lleis i normes.¹¹⁶ Els transgressors jueus i cristians podien ser castigats a morir pel foc.¹¹⁷ Aquestes restriccions devien ser ben vistes pels caps espirituals del judaisme catalanoaragonès i alguns privilegis demanats i obtinguts per les comunitats jueves incloïen prohibicions sobre les relacions sexuals entre jueus i cristians. En un de concedit per Pere II a la comunitat de Calataiud l'any 1277, el rei imposava una multa de 300 morabatins a tot cristià que hagués estat trobat jaient amb una jueva, si hi havia testimonis. La comunitat tenia el dret de fer-lo pres i de lliurar-lo a les autoritats.¹¹⁸ A les contrades on la població musulmana era molt nombrosa, alguns decrets reials prohibien les relacions sexuals entre sarraïnes i jueus o cristians.¹¹⁹ Jueus i musulmans solien ser condemnats a mort si hom els trobava al llit amb dones cristianes. El codi de *Las siete partidas* prescrivia la pena de mort en els casos de cohabitació de jueus amb cristianes.¹²⁰

La vida, tanmateix, seguia el seu curs i les relacions entre jueus i cristians trobaven, malgrat tot, camins que no concordaven gaire amb les lleis i les ordina-

114. *Zikron Yehuda*, 91.

115. *Zohar*, Èxode, III, 2, 3a-b, i vegeu també *Zikron Yehuda*, 92.

116. Veg. E. C. GIRBAL, *Los judíos en Gerona. Colección de noticias históricas referentes a los de esta localidad, hasta la época de su expulsión de los dominios españoles*, Girona, 1870 [reedició facsímil en: D. ROMANO, *Per a una història de la Girona jueva*, Girona, 1988, vol. 1, p. 23-114], p. 65: «Mandantes vobis vicariis, baiulis et iudicibus ea districcione qua possumus ut hoc statutum et illud quod fecimus de Christianis mulieribus Judeis non cohabitandis...» (Decret de Jaume I de l'any 1229).

117. L'abril de l'any 1394, Joan I publicà el següent decret a València: «Si algun dels dits juheus serà atrobat amb fembra crestiana en loch sospitós per haver copla carnal amb ella, que sien abdós cremats sens tota mercè». S. SANPERE Y MIQUEL, *Las costumbres catalanas en tiempo de Juan I*, Barcelona, 1878, p. 279.

118. ACA, reg. 39, f. 155r-v (= RÉGNÉ 674 i document X).

119. Un d'aquests decrets fou publicat l'any 1283 per als sarraïns de Xàtiva. Veg. ACA, reg. 61, f. 101v (= RÉGNÉ 1045; J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia*, vol. 2, Madrid, 1934, núm. 1726).

120. *Las siete partidas*, VII, 24, 9, publicat en BAER II, núm. 63, p. 48.

cions promulgades per les diverses autoritats. A Castella, com demostra la poesia de Todros ha-Leví, els jueus i els no jueus es lliuraven amb fruïció i llibertat a les relacions sexuals, malgrat les restriccions legals, que pel que sembla foren del tot ineficaces. En el cercle de Todros, les dones musulmanes eren fàcilment a l'abast, com ja hem fet remarcar, i el mateix Todros tingué una aventura amorosa amb una musulmana que era la concubina d'un personatge jueu força important.¹²¹ La seva poesia, sobretot la que data de l'època del penediment, demostra fins a quin punt havien arribat les seves activitats en qüestió de relacions amoroses amb dones no jueves, majorment amb serventes musulmanes.¹²² Tot i que la prohibició de 1281 incloïa una rigorosa advertència contra les relacions sexuals amb no jueus,¹²³ els poemes de Todros no deixen gens en dubte quant a l'abast d'aquestes relacions. El «pecat de les relacions amb dones gentils» estava molt estès entre els rics i es retreu ara i adés com una de les raons de la ruïna de la comunitat.¹²⁴ Eren els rabins els qui menaven la campanya contra la corrupció dels costums sexuals, car hi veïen una de les causes principals d'assimilació i l'origen de moltíssimes altres malvestats. S'esbalaïen de la llibertat amb què alguns jueus es relacionaven amb musulmanes.¹²⁵ Per més que no tinguessin prou força per a jutjar-los en els tribunals rabínics, sí que donaven carta blanca a fanàtics defensors de la moral, que atacaven els culpables si els agafaven en flagrant delictes.¹²⁶

No obstant això, en els arxius dels territoris de l'antiga Corona de Catalunya-Aragó tenim molta documentació que demostra que les relacions sexuals entre jueus i cristians (i també musulmans) predominaven i eren una font de recursos considerable per a la Corona. Moltes causes contra jueus acusats d'haver tingut relacions amb cristianes se sobreseïen per manca de proves. En alguns d'aquests casos, l'autoritat reial confirmava les absolucions. Entre els qui van tenir la sort de ser absolts, trobem Rovèn, fill de Vidal de Girona (el 1285), i Vidal Malet, membre eminent de la comunitat de Barcelona (el 1309).¹²⁷ Adesiarà el rei perdonava l'acusat perquè les proves eren insuficients, fins i tot en casos

121. *Diwan of Todros...*, poema 433.

122. *Ibidem*, poemes 715 i 422.

123. *Ibidem*, poema 595.

124. *Ibidem*, poema 602.

125. *Zikron Yehuda*, 91.

126. *Ibidem*, 63.

127. Sobre l'absolució de Rovèn d'haver tingut relacions sexuals amb moltes dones cristianes, veg. ACA, reg. 62, f. 128v (= RÉGNÉ 1289). També Vidal Malet va ser acusat, ensems amb Escapat Açach, el secretari de la comunitat, d'haver tingut relacions amb moltes dones cristianes; veg. ACA, reg. 206, f. 32 (= RÉGNÉ 2898, 2899).

en què el jueu era acusat de deixar embarassada una cristiana.¹²⁸ La manca de proves solia ser la raó que hom adduïa per a justificar el perdó del rei,¹²⁹ que no era en realitat sinó la confirmació d'una decisió presa prèviament per un oficial reial.¹³⁰ Però el perdó del rei podia costar una bona picossada de diners. Çulema Abinculana de València, per exemple, va ser atrapat amb una dona cristiana a la botiga del seu germà. Els amants confessaren, i Çulema hagué de pagar cinc mil sous.¹³¹ Tenir relacions amb una cristiana costà a Jucef Avenhalahu de Jaca sis mil sous, a tall de capmàs, que cobrí diversos altres delictes sexuals.¹³² A Açach Avenecara de Tortosa li fou imposada una pena pecuniària semblant.¹³³ D'altres eren declarats innocents, però malgrat llur innocència, havien de pagar. Belshom, fill de Momet, de Besalú, contra qui no es va poder presentar cap prova, va haver de pagar, nogensmenys, tres mil sous barcelonesos,¹³⁴ mentre que Abraham, fill de Salomó Adret, pagà cinc-cents sous barcelonesos,¹³⁵ la mateixa suma que Bargell, fill d'Açach Almozni, de Jaca, per haver estat acusats, falsament!, d'haver tingut relacions sexuals amb diverses cristianes.¹³⁶ Astrug Caravida de Barcelona també va ser absolt per manca de proves, però hagué de pagar nou-cents sous pel perdó del rei.¹³⁷

També sabem que els oficials del rei incoaven processos contra jueus acusats de tenir relacions sexuals amb cristianes. L'any 1283, l'infant Alfons ordenà processar diversos jueus de Girona, Barcelona i Vilafranca sospitosos d'haver tingut relacions amb cristianes.¹³⁸ Més tard, un jueu de Saragossa va ser processat pel salmedina i pel batlle d'aquest lloc pels mateixos motius.¹³⁹ L'any 1290,

128. ACA, reg. 12, f. 93 (= JACOBS 236; RÉGNÉ 200).

129. ACA, reg. 12, f. 96v (= JACOBS 239; F. BOFARULL Y SANS, *Los judíos en el territorio de Barcelona*, Barcelona, 1911, XXXII; RÉGNÉ 206); ACA, reg. 20, f. 302 (= JACOBS 603; RÉGNÉ 646).

130. ACA, reg. 20, f. 226 (= RÉGNÉ 619).

131. ACA, reg. 12, f. 24 (= RÉGNÉ 189; J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo...*, I, 453 (veg. la nota 119 de més amunt)

132. ACA, reg. 203, f. 150v-151 (= RÉGNÉ 2855).

133. ACA, reg. 207, f. 154 (= RÉGNÉ 2915).

134. ACA, reg. 37, f. 38v (= RÉGNÉ 510).

135. ACA, reg. 21, f. 31r-v (= JACOBS 632; RÉGNÉ 515). Faig remarcar que la persona involucrada era l'homònim del fill del cèlebre rabí de Barcelona, Salomó ben Abraham ben Adret.

136. ACA, reg. 199, f. 102, 126 (= RÉGNÉ, 2788, 2795).

137. ACA, reg. 203, f. 201 (= RÉGNÉ 2861).

138. ACA, reg. 60, f. 42v (= RÉGNÉ 1029).

139. ACA, reg. 61, f. 162 (= RÉGNÉ 1074).

Alfons II manà al batlle de Lleida de processar Abraham Abenafio, també acusat de tenir relacions amb cristianes.¹⁴⁰

No tenim prou dades per a determinar en cada cas si l'acusat era innocent o culpable; la majoria de les vegades no coneixem cap detall del procés. Però quan aquests detalls existeixen, ens permeten de reconstruir les circumstàncies en què el procés va tenir lloc. L'any 1286, Jahudà Avenbruch de Lleida es clamà al rei dient que essent a Albesa, un grup d'habitants del lloc penetrà violentament a la casa on s'estava i li portaren una cristiana per poder acusar-lo falsament d'haver-hi tingut relacions sexuals. Aquest cas demostra les dificultats amb què toquem per a esbrinar la veritat d'un fet. Fa molt estrany que els habitants d'aquell lloc utilitzessin com a còmplice una cristiana, implicant-la en un delictes gravíssim. D'altra banda, el clam d'haver estat robat (i el fet que el comte d'Urgell aprofités l'avinentesa per a extorquir-li cinc mil sous jaquesos) sembla que justifica la seva queixa, com també la fa creïble el fet que després el rei ordenés que protegissin els jueus de la collecta de Lleida.¹⁴¹

Els processos contra jueus acusats d'haver tingut relacions sexuals amb cristianes afectaven sovint altres membres de la família, la qual cosa obligava a vegades el rei a intervenir. Hom confiscava els béns de la família i se'n detenien parents,¹⁴² i les diverses autoritats es disputaven el dret de jurisdicció damunt els jueus sospitosos o acusats del delictes.¹⁴³

Quasi en tots els casos referits més amunt, el perdó reial era concedit mitjançant el pagament d'una determinada suma de diners, amb tot i que la pena per haver tingut relacions sexuals amb una cristiana fos la mort. En realitat, a la Corona de Catalunya-Aragó només coneixem un sol cas d'imposició de la pena de mort a un jueu i a una cristiana que havien estat declarats culpables de la transgressió. Aquest cas s'esdevingué l'any 1381 i hi havia implicada una monja.¹⁴⁴ (Malauradament les relacions sexuals entre jueus i musulmanes en els territoris de la Corona catalanoaragonesa no van generar cap document.)¹⁴⁵ El fet que el

140. ACA, reg. 81, f. 39v (= RÉGNÉ 2065).

141. ACA, reg. 70, f. 23 (= RÉGNÉ 1693; XXI, p. 439-440).

142. Vegeu, per exemple: ACA, reg. 88, f. 207 (= RÉGNÉ 2517).

143. ACA, reg. 89, f. 124v (= RÉGNÉ 2588).

144. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, 1803-1852, vol. 21, p. 219; A. MOREL-FATIO, «Notes et documents pour servir à l'histoire des Juifs des Baléares sous la domination aragonaise du XIIIe au XVe siècle», REJ, 4 (1882), núm. 22, p. 37.

145. El cas d'Abraham de Torre de Figueres, acusat amb el seu fill de nombrosos delictes i atrocitats, fou bastant excepcional. És l'home de qui es deia que havia ofegat dos infants tinguts d'una musulmana. Vegeu la nota 85 de més amunt.

rei perdonés tants jueus no vol dir necessàriament que les acusacions fossin falses: el jueu pagava tant si era declarat culpable com innocent, i tant si les proves eren considerades suficients com si no ho eren. Aquí tenim un exemple força interessant de la diferència que hi havia entre els ideals dels legisladors i la realitat de la vida quotidiana: els reis de la Corona de Catalunya-Aragó s'abstingueren de posar en obra la pena capital prescrita per a aquesta mena de transgressions sexuals, perquè el perdó era beneficiós econòmicament. És evident que les lleis no eren prou dissuasives. Foren molts els jueus que sentint-se lliures de tot fre moral o religiós continuaren tenint relacions sexuals amb dones no jueves. Només una petita part d'aquests casos foren tractats per les autoritats judicials. No hi ha dubte que força jueus estaven disposats a córrer aquest risc. Les considerables penes pecuniàries imposades als qui eren agafats o acusats sembla indicar que molts dels transgressors eren gent rica.

Prostitució

Per més que les fonts de què disposem sobre la participació de jueves en activitats de prostitució siguin relativament poques en nombre, són suficients per a convèncer-nos que les prostitutes jueves existien. Com hem vist més amunt, els jueus tenien d'allò més oportunitats de satisfer llurs desigs sexuals amb musulmanes o cristianes, i alguns jueus recorrien també als serveis de prostitutes cristianes i musulmanes. En un poema, Todros ha-Leví no vacillà gens a descriure els avantatges que tenien les prostitutes musulmanes sobre les cristianes.¹⁴⁶

No hi pot haver cap mena de dubte que hi havia prostitutes jueves a la Corona de Catalunya-Aragó i a Castella. L'any 1283, el cèlebre Muça de Portella es queixà a l'infant Alfons que els cortesans jueus havien obert un bordell en una casa prop de la seva a Saragossa. Per aquesta mateixa font sabem que les prostitutes jueves no solien residir dins del call. Així, doncs, l'infant manà als secretaris de l'aljama, els *adenantados*, que expulsessin de la juevia totes les prostitutes. A Barcelona, hom permeté que les prostitutes jueves actuessin al Castell Nou, al costat mateix del call, segons veiem en un document del segle XIV.¹⁴⁷

146. *Diwan of Todros...*, poema 721.

147. Sobre les prostitutes de Saragossa, veg. ACA, reg. 61, f. 134 (= RÉGNÉ 1053). Sobre l'establiment de prostitutes al Castell Nou, veg. ACA, reg. 953, f. 64v. Dec aquesta darrera referència al senyor J. Riera i Sans, a qui agraeixo l'amabilitat d'assenyalar-me-la.

A la Castella del segle XIV, la societat jueva es trobava dividida per l'afer de les prostitutes. Una part desitjava vivament d'eliminar la prostitució de la ciutat i d'expulsar-ne les cortesanes, que eren considerades l'esca de la immoralitat i del pecat. L'altra part es decantava per deixar-les-hi, car així els jueus no tindrien necessitat de recórrer a prostitutes no jueves ni de «barrejar la semença santa amb dones gentils». ¹⁴⁸ Aquest segon grup donava per sobreentès, doncs, que els jueus necessitaven (o cercarien inevitablement) els serveis d'aquestes dones públiques. Llurs adversaris eren els reformadors, que s'indignaven de veure noies jueves exercint la prostitució. Els rabins s'esgarrifaven només de pensar-hi, ¹⁴⁹ sobretot perquè l'existència de prostitutes jueves suposava la participació d'altres jueus com a agents o intermediaris entre les noies i els clients. Alguns jueus feien aquesta tasca per a prostitutes cristianes i llurs clients. L'any 1304, Jahudà Aladef de València va ser expulsat de la jueria acusat d'alcatotejar per als cristians. ¹⁵⁰

La prova més clara i significativa de l'existència de la prostitució entre els jueus ens ha arribat de la ploma d'Issac Arama, una generació abans de l'expulsió. Havent servit de rabí en diverses comunitats, estava certament en condicions de descriure la situació que regnava en les diferents regions. I admet que l'inquietava tot sovint la indulgència amb què eren tractades les prostitutes jueves en els tribunals rabínics. Algunes comunitats havien fins i tot decretat indults generals, mentre que en certs llocs hom havia compensat amb diners públics prostitutes declarades, i ho justificaven dient que tals dones evitaven que els homes pequessin amb dones casades. (L'adulteri era un delictes molt més greu des del punt de vista de les lleis jueves.) Issac Arama ens assabenta que havia discutit el tema freqüentment amb els secretaris de les comunitats jueves, i els explicava que els pecats greus, comesos en privat per un individu sense la coneixença ni la benedicció de la comunitat, eren castigats per Déu, mentre que els pecats comesos de connivència amb la comunitat, encara que fossin menys greus, eren una abominació i un delictes, dels quals tota la comunitat seria responsable. Issac Arama conclouïa que per tal que cap aspecte de la Torà fos objecte de transgressió amb el consentiment tàcit de la comunitat, els transgressors havien de ser escapçats, cremats i lapidats. ¹⁵¹

148. *Zikron Yehuda*, 17.

149. Vegeu, per exemple, ADRET, I:1210.

150. ACA, reg. 202, f. 204 (= RÉGNÉ 2832).

151. ISSAC ARAMA, *Sefer 'Aqedat Yisḥaq*, Pressburg, 1849, *Gènesi*, cap. 20, p. 145.

Adulteri

El temor per la seguretat de les filles i especialment de les mullers féu que alguns jueus fossin partidaris de legalitzar la prostitució. Aquest temor no mancava pas de fonament. En alguns casos, el relaxament dels costums sexuals entre els jueus de la península Ibèrica acabava en adulteri des del punt de vista tècnic de la jurisprudència religiosa jueva, és a dir, comportava relacions sexuals il·lícites amb dones casades. Les fonts indiquen que en la societat jueva d'aquells regnes l'adulteri era molt més freqüent que en cap altre lloc del món jueu.

Els documents hebreus mostren prou clarament que en alguns cercles la norma que prohibia que un home i una dona estiguessin sols no s'observava. La negligència en el compliment de tals restriccions podia ser (i de fet era) el primer pas cap a l'adulteri. La sospita que desvetllaven les trobades, tots dos sols, d'un home i d'una dona casats eren ben sovint més que justificades en aquest medi malcurós de les normes.¹⁵²

El fet que en certs casos les dones que els homes encaçaven fossin casades no els dissuadia pas d'insistir-hi. Els tribunals intervenien tot sovint en denúncies d'assetjament presentades per dones casades. Per exemple, cap a la fi del segle XIV, Aljohar, muller de Jacob ben Jucef, es clamà davant el tribunal rabínic d'Alzira que Issac Cohen l'havia estat importunant amb declaracions d'amor. Moriria —deia— si la dona no se li lliurava, i li suplicava que, si més no, li fes un petó. Amb falsos pretextos l'havia invitada a anar a casa d'ell. La dona explicà al tribunal que Issac Cohen ja havia tingut aventures amoroses amb altres dones casades i que sis anys abans els *berurim* (els jutges, en aquest cas) ja l'havien advertit que no flirtéss amb la dona de Samuel Peniel. Quan els *berurim* li demanaren per què no s'havia adreçat al tribunal abans, Aljohar respongué que volia estalviar aquesta vergonya al seu marit.¹⁵³

A vegades, basant-se només en rumors, els homes suspectes d'haver comès adulteri amb dones casades eren duts davant del tribunal. La confessió del sospitós involucrava la dona automàticament.¹⁵⁴ Tals implicacions eren, òbviament, d'allò més greus. Si, per exemple, el marit d'una dona acusada d'adulteri moria i el presumpte adúlter volia casar-se amb ella, sorgien complicacions legals insuperables, ja que la parella sospitosa de tals relacions no es podia casar segons el dret jueu.¹⁵⁵

152. AL-FASI, 136; ADRET, V:241.

153. PERFET, 265.

154. ADRET, I:596; VII:222.

155. ADRET, I:1177.

Sovint eren els marits els qui feien processar les mullers suspectes d'adulteri.¹⁵⁶ Els dictàmens dels rabins contenen detalls extraordinaris en relació amb aquestes acusacions. En un dels casos presentats a mestre Salomó ben Adret, un jove marit pretenia haver vist la muller acostant-se a un jove i després haver sentit de darrere una paret estant veus i bleixos que demostraven que tenien relacions sexuals. Una altra nit, en què la muller se n'havia anat a dormir molt tard, havia sentit per casualitat, abans que se n'hi anés, el soroll d'una respiració que li va fer pensar que algú estava fent l'amor amb la dona a casa seva mateix. Afeigia que l'havia renyada moltes vegades, però en va, i confessava que, tot i que ell l'estimava, ella no canviaria aquesta manera de comportar-se, i que només tindria relacions sexuals amb ell a contracor.¹⁵⁷ En un altre cas, un marit afirmava que una nit, quan, amb una bugia a la mà, se n'anà a dormir, va trobar la seva dona amb un cristià nu amagat sota el llit. Els dos homes s'abraonaren violentament, però l'intrús aconseguí fugir abandonant els calçons i la camisa, que la dona, que era modista, pretenia haver rebut per a repassar. Més endavant, el marit reconegué que l'home podia haver estat un lladre o un violador. El matrimoni continuà vivint amb tota normalitat fins que se n'anaren a viure a Lleida, on els *berurim*, que menaven una campanya de reformes morals i religioses, demanaren al marit que els digués si havia sospitat mai que la seva muller podia haver comès adulteri; en aquest cas, la llei jueva li prohibia de continuar vivint amb ella. Després de canviar d'opinió diverses vegades, acabà declarant que no havia sospitat mai d'ella.¹⁵⁸

Les querelles per conducta immoral de dones casades eren tan nombroses que no podem pensar que totes es deguessin a la gelosia dels marits. A vegades les acusacions eren ben fàcils de provar.¹⁵⁹ La mala conducta d'una dona casada que vivia amb el marit a casa d'un familiar a Vilafranca fou un altre cas sotmès a l'atenció d'Adret. L'amo de la casa era conegut pel caràcter violent que tenia i la immoralitat sexual que practicava. Intentà diverses vegades de tenir relacions sexuals amb la seva parenta i, en no aconseguir-ho, l'acusà de relacions adúlteres amb altres homes; el marit advertí la muller que no s'acostés a aquell home. Al cap d'un mes s'adonà que la dona feia servir qualsevol pretext per a estar en companyia del parent. Les seves advertències havien estat inútils. Un dia trobà la dona a l'habitació del parent fent-li el llit (cosa que no havia fet mai a la seva pròpia casa) i al·legant motius que el marit no podia comprovar per no fer-li

156. ADRET, I:557.

157. ADRET, I:832.

158. ADRET, I:1187.

159. ADRET, I:557, 1250.

pensar que sospitava d'ella. Al capdavant es decidí a consultar el tema en una altra ciutat. El resultat de la consulta fou que els rabins li permeteren de restar amb la muller, és a dir, la sospita d'adulteri no tenia prou fonament. Així, doncs, l'home, feliç i content de poder continuar vivint amb la muller, se'n tornà a casa. Però en el camí de tornada, trobà uns viatgers que li digueren que tant bon punt se n'havia anat de casa, la seva dona s'havia traslladat a casa del familiar i s'hi havia estat sola amb ell, amb els fills petits i amb una serventa no jueva. La dona allegà que hi havia anat per tenir cura dels nens del familiar. El marit, desesperat, l'abandonà durant dos anys, durant els quals la dona tingué algunes aventures escandaloses amb diversos homes, alguns d'ells casats. Al cap d'un temps va semblar que estava embarassada, per més que el marit no en tingués cap prova concloent. Aleshores demanà a Salomó ben Adret si podia divorciar-se d'ella contra la seva voluntat tot i no tenir aquella prova.¹⁶⁰ Els documents que posseïm indiquen que els casos d'adulteri eren molt freqüents.¹⁶¹ Issac Xaprut i Abraham Camis de València vivien amb dues dones casades i van haver de pagar una gran suma de diners per obtenir el perdó del rei.¹⁶² Un home sorprès al llit pel marit de la seva parella admeté públicament que havien tingut relacions sexuals en nombroses ocasions.¹⁶³ Un jueu de Sevilla entrà en relacions amb una dona casada i es feien passar per marit i muller.¹⁶⁴ Alguns homes sense escrúpols eren capaços de conviure públicament amb dones casades de qui s'havien encapritxat, sense témer la reacció dels marits abandonats ni la condemna de la comunitat. Un d'aquests casos s'esdevingué amb Mosse Vidal de Morvedre, que tingué una relació adúltera amb una dona casada; quan hom l'amonestà, menyspreà la llei de Moisès, que ell transgredia —deia— a dretcent.¹⁶⁵

El resultat més tràgic de l'adulteri davant el dret hebreu era la situació de la descendència: el *mamzer* no és en la jurisprudència religiosa jueva el bastard de

160. S. Z. HAVLIN, «The Takkanot...» (veg. la nota 27 de més amunt), p. 219-233. El dictamen, sense els detalls de la qüestió, es troba en ADRET, I:557. No hi ha cap motiu que obligui a acceptar el parer de Havlin que la qüestió vas ser tramesa a Adret des de Vilafranca del Conflent. Podia haver estat Vilafranca del Penedès o alguna altra Vilafranca.

161. A Castella, la situació era essencialment la mateixa. Hi havia dones que cometien adulteri mentre el marit era de viatge. Coneixem el cas d'una dona que no negà que estava embarassada com a resultat d'una relació adúltera. Veg. *Zikron Yehuda*, 80 (f. 29v); 88.

162. ACA, reg. 199, f. 34v (= RÉGNÉ 2770); reg. 268v-269 (= RÉGNÉ 3084).

163. ADRET, I:1249.

164. ADRET, V:240.

165. PERFET, 351.

la societat cristiana, que era simplement el fill il·legítim d'una parella no casada. Els *mamzerim* topaven amb grans dificultats des del punt de vista d'aquesta jurisprudència a l'hora de voler contraure matrimoni, i llur dret a heretar era impugnat tot sovint.¹⁶⁶ Segons el dret hebreu, l'adulteri és un cas molt més específic que no pas el concepte cristià equivalent: les relacions sexuals tingudes fora del matrimoni només són considerades adúlteres quan la dona implicada és casada.¹⁶⁷ L'adulteri, inclòs en la categoria general de l'incest, era una de les tres principals transgressions que obligaven els jueus a preferir morir abans que cometre-les; el fet que sovintegés tant en la societat hispanojueva indica fins a quin punt havia arribat el relaxament dels costums sexuals.

Casaments il·legítics i relacions incestuoses

En general, els matrimonis prohibits pel dret hebreu es divideixen en dues categories, molt diferents quant a la gravetat. Els uns són prohibits per principi, però, havent-los contret, es consideren vàlids; els altres no poden ser mai vàlids i si es contrauen no tenen cap validesa: són considerats automàticament nuls.

El casament d'un *cohen* (un home descendent de l'antiga tribu sacerdotal) amb una divorciada o una conversa pertany al primer tipus. Malgrat el seu caràcter il·legítim, una vegada contret és vàlid, i tot el que les autoritats rabíniques poden fer és pressionar els cònjuges perquè es divorciïn. Els fills nats d'un tal matrimoni no són considerats *cohanim*. Els rabins dels diversos regnes ibèrics de l'edat mitjana discutiren de quina manera podien demostrar llur malcontentament envers aquestes famílies rebels a la tradició. El pare, per exemple, no era invitat a llegir el Pentateuc en tant que *cohen*, tal com li corresponia, tot i que tècnicament continuava essent considerat un *cohen*.¹⁶⁸ D'altra banda, a Castella, fins al moment de l'expulsió de 1492, certes comunitats van maldar per trobar subterfugis legals que permetessin de declarar nuls certs matrimonis, a fi que les vídues abandonades (*ʿagunot*) es poguessin tornar a casar legalment.¹⁶⁹

La segona categoria inclou el delictes sexual més seriós segons la llei jueva: les relacions incestuoses entre dos parents pròxims, que no són acceptades ni tolerades sota cap circumstància.

166. ADRET, II:219.

167. Vegeu la nota 150 de més amunt i també ACA, reg. 202, f. 212 (= RÉGNÉ 2835).

168. ADRET, VII:21.

169. Y. M. TOLEDANO, «Conditional marriage and the abrogation of marriage» (en hebreu), *ʿOzar ha-ḥayyim*, 6 (1930), p. 211-214.

Ja hem vist més amunt un cas de possibles relacions incestuoses entre un jueu i la seva cunyada.¹⁷⁰ En un altre cas, mestre Salomó ben Adret interrogà un jove *cohen* sospitós d'incest segons el testimoniatge d'una dona. L'acusat fugí, però més endavant confessà el delicte a un rabí.¹⁷¹ L'any 1310, el rei Jaume II atorgà, mitjançant el pagament d'una elevada pena pecuniària, el perdó a Açach Avenecara de Tortosa, que havia estat acusat de diversos delictes, inclòs el d'haver mantingut relacions il·lícites amb la seva nora.¹⁷²

Violació

En comunitats on la violència física i la permissivitat sexual estaven tan esteses, no fa estrany que els casos de violació abundessin. És curiós de remarcar que tots els documents que tracten de violadors jueus es troben en registres llatins: les fonts hebrees mantenen un silenci absolut sobre aquest tema. Això es deu a la natura del delicte i al fet que la Corona solia reservar-se el dret de processar els violadors.

Quan, l'any 1279, Jucef Contatxich de Calataiud fou processat per haver violat una jueva de la vila, després de treure-la de casa seva per força, el violador es queixà que l'havien privat del dret de ser present en el jurament dels testimonis i de rebre una còpia de la investigació. El rei Pere II ordenà que el jutge procedís d'acord amb la llei i examinés les queixes de l'acusat.¹⁷³ El 1293, Astrug Caravida de Vilafranca va ser processat per diversos delictes, entre els quals hi havia la violació de Bonafília, filla de Druda.¹⁷⁴ Jucef Xaprut de València va ser acusat, l'any 1302, d'haver violat i ferit una dona casada. Li van exigir que pagués una indemnització al rei, i el seu cas fou sobresegit.¹⁷⁵ Aquest mateix individu va ser processat per altres delictes, inclòs el d'haver atemptat al pudor d'una jove jueva. Jaume II decidí tractar-lo misericordiosament i li féu pagar dos mil sous.¹⁷⁶ Abraham Camis, un altre jueu de València, va ser jutjat per un cert nombre de delictes, entre els quals hi havia un intent de violació d'una jueva en els banys pú-

170. Vegeu la nota 49 de més amunt.

171. ADRET, V:239.

172. ACA, reg. 207, f. 154 (= RÉGNÉ 2915).

173. ACA, reg. 42, f. 144 (= RÉGNÉ 744).

174. ACA, Processos d'Audiència, 501/2.

175. ACA, reg. 199, f. 34v (= RÉGNÉ 2770).

176. Vegeu la nota 154 de més amunt.

blics de la ciutat.¹⁷⁷ Hi ha prou raons per a sospitar que darrere d'algunes acusacions hi havia sovint interessos polítics i econòmics; els processos es deturaven normalment després de satisfer una generosa multa. No té res de sorprenent, doncs, que molts jueus no acceptessin de bon grat els mètodes emprats pels tribunals del rei i que la majoria desaprovessin l'actitud dels jueus que recorrien als tribunals cristians en casos de violació que implicaven coreligionaris.¹⁷⁸

L'absència de documentació no ens ha de fer creure erròniament que el sistema judicial jueu no estava organitzat per a tractar els casos de violació. Tenim proves suficients per a demostrar que els tribunals rabínics tenien llur propi procediment per a jutjar i castigar els violadors jueus. Aquest procediment era fins i tot més sever que el dels tribunals cristians, ja que podia utilitzar la tortura i altres formes de càstig corporal. L'any 1281, Pere II demanà al batlle i al salmedina d'Osca si havien estat consultats pels *adelantados* de la comunitat jueva en el cas d'Assach Alcutavi, que havia violat Gemila. Si el càstig prescrit pel dret hebreu era més sever que el del fur, calia aplicar aquell i no pas aquest.¹⁷⁹

Homosexuals

L'homosexualitat estava molt estesa en els territoris musulmans de la península Ibèrica i no era pas rara en els regnes cristians del nord.¹⁸⁰ Basta donar un cop d'ull a la poesia àrabiga d'aquell temps per a adonar-se de l'extensió de les pràctiques homosexuals a al-Andalus. L'homosexualitat, tanmateix, no reconeixia fronteres polítiques ni religioses i solia afectar musulmans, cristians i jueus.

177. ACA, reg. 215, f. 268-269 (= RÉGNÉ 3084).

178. Y. T. ASSIS, «The Jews of Spain in gentile courts (13th and 14th centuries)» (en hebreu), en M. BEN-SASSON *et al.* (ed.), *Culture and society in medieval Jewry: Studies dedicated to the memory of Haim Hillel Ben-Sasson* (en hebreu), Jerusalem, 1989, p. 399-430. Per a un cas extrem d'un jueu que havia denunciat un altre jueu en un tribunal cristià (tenia bones raons per a fer-ho) i va ser assetjat per la seva pròpia comunitat a Terol, veg. ACA, reg. 89, f. 48 (= RÉGNÉ 2558).

179. ACA, reg. 49, f. 95) (= RÉGNÉ 866).

180. Pel que fa a l'Europa cristiana medieval, veg. J. BOSWELL, *Christianity, social tolerance and homosexuality: Gay people in Western Europe from the beginning of the Christian era to the fourteenth century*, Chicago, 1980.

En un dictamen procedent de terres hispàniques, llegim que un *hazan*, que era *cohen*, mantenia relacions sexuals il·lícites amb prostitutes no jueves, amb dones jueves i també amb un noi. Finalment el van destituir.¹⁸¹ La poesia hebrea de la Hispània musulmana és la font principal per a conèixer la situació de l'homosexualitat entre els jueus. Alguns poemes de famosos autors hebreus del període musulmà contenen referències explícites a l'amor entre homes, sobretot amb nois.¹⁸²

La poesia de Todros ens dona algunes clarícies sobre les relacions homosexuals a Castella. En un poema que dedica a Salomó ben Abudarham es refereix clarament als avantatges que tenen els nois sobre les dones.¹⁸³ A la Corona de Catalunya-Aragó, els homosexuals, o els qui havien estat acusats de relacions homosexuals, eren jutjats i tot sovint se'ls condonava el càstig per una suma de diners. L'any 1263, el rei perdonà Alaçar, nét de Vives de Lomoux, de Lleida. Es deia que dos jueus l'havien acusat d'haver mantingut relacions homosexuals.¹⁸⁴ Dos dies més tard, el rei trameté una ordre a tots els seus oficials i vassalls manant de considerar nul·les i sense efecte totes les declaracions fetes contra Alaçar; però, pel que sembla, David Avendayan i d'altres no van pas renunciar a intentar incriminar Alaçar.¹⁸⁵ El 1274, Vives, fill de Jucef Abenvives, batlle d'Alfandec i Marines, va ser acusat de corrupció i sodomia per un grup de jueus i un sarraf. El 1328, el rei Alfons III va fer alliberar tres jueus d'Alagón que havien estat acusats de sodomia, i el 1374 un jueu va ser condemnat a morir pel foc per les seves relacions homosexuals.¹⁸⁶ Hi ha proves que demostren que tot i que els nois eren sovint l'objecte de desig d'homes adults, també hi havia noiets que tenien relacions sexuals entre ells. En un dels dictàmens de Salomó

181. J. MÜLLER (ed.), *Tešuvot ge'oné mizrah u-ma'arav*, Berlín, 1888, núm. 71.

182. El tema ha estat tractat per N. ROTH, «Deal gently with the young man»: Love of boys in medieval Hebrew poetry in Spain», *Speculum*, 57 (1982), p. 20-51. Roth hi cita fragments de l'obra poètica d'Issac ben Mar Saül, Yusef ibn Šaddiq i Samuel ibn Nagrela. Sobre aquest darrer autor, veg. també, J. RATZABY, «The love poetry of R. Shmuel Hanagid» (en hebreu), *Tarbiz*, 39 (1969), p. 137-169.

183. *Diwan of Todros...* (veg. la nota 14 de més amunt), núm. 584.

184. ACA, reg. 12, f. 91 (= JACOBS 234; RÉGNÉ 201)

185. ACA, reg. 12, f. 93v (= JACOBS 237; RÉGNÉ 203).

186. Sobre Vives, fill de Jucef Abenvives, veg. ACA, reg. 19, f. 156 (= JACOBS 558; RÉGNÉ 610; J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Catálogo...*, I, núm. 1721 (veg. la nota 119 de més amunt). Sobre el perdó dels tres jueus d'Alagón, veg. ACA, CR, Alfons III, caixa 2, núm 155. Sobre la mort pel foc d'un homosexual en el segle XIV, veg. ACA, Reial Patrimoni, reg. 1682, f. 83v. Agraïxo al senyor J. Riera i Sans d'haver-me indicat aquesta darrera referència.

ben Adret, trobem que dos noiets d'onze i dotze anys havien estat acusats per una vintena de testimonis cristians de tenir relacions sexuals entre ells.¹⁸⁷

El testimoniatge que hem presentat mostra fins a quin punt el medi històric en què visqueren els jueus de la península Ibèrica influí profundament en llur comportament. A causa de llurs diferents tradicions culturals i religioses, jueus, cristians i musulmans responien diferentment a les diverses situacions, però tots compartien un ampli ventall de sentiments, inclosos els costums sexuals, que eren regits per la posició econòmica i social de l'individu. Per més que els afers familiars i les relacions sexuals poguessin ser, en aparença, aspectes de la vida quotidiana ben encarrilats per la llei i la tradició jueves, el comportament sexual dels jueus estava també sota la influència de les normes que dominaven en la societat que els envoltava. Totes les conductes sexuals que trobem entre els jueus hispànics apareixen també en la societat no jueva d'aquells llocs i d'aquells temps.¹⁸⁸

Per bé que el relaxament dels costums sexuals predominés entre els jueus de totes les classes socials,¹⁸⁹ és innegable que estava especialment estès entre els membres de les capes superiors de la societat, com passava en la societat no jueva. Els torsimany, els diplomàtics, els financers i altres personatges que estaven al servei del rei¹⁹⁰ topaven amb grans dificultats per a complir els preceptes del judaisme. La famosa lletra que Nahmànides adreçà al seu fill, que exercia un càrrec a la cort de Castella,¹⁹¹ i el desig expressat per Menahem ben Zèrah d'escriure un compendi dels preceptes del judaisme per als cortesans jueus¹⁹² són

187. ADRET, V:176.

188. Sobre les pràctiques sexuals a Espanya, veg. E. AMEZÚA, *La eròtica española en sus comienzos*, Barcelona, 1974; J. LATORRE, *Los españoles y el VI mandamiento*, Barcelona, 1969; L. CANTERO, *Los españoles y los ritos sexuales*, Barcelona, 1923.

189. Sobre l'estructura de la societat jueva a les terres hispàniques, veg. Y. T. ASSIS, «Social Unrest...» (nota 107 de més amunt).

190. La bibliografia sobre els jueus al servei dels reis és força extensa. Veg. D. ROMANO, *Judíos al servicio de Pedro el Grande de Aragón (1276-1285)*, Barcelona, 1983; Y. T. ASSIS, «Jewish diplomats from the Crown of Aragon in Muslim lands (1213-1327)» (en hebreu), *Sefunot*, 3 (18) (1985), p. 11-34, i la bibliografia citada allí [trad. catalana en *Tamid*, 1 (1997), p. 7-40].

191. Vegeu la nota 113 de més amunt.

192. MENAHEM BEN ZÈRAH, *Šeda la-derek*, Sabbioneta, 1567, introducció, p. 7. [Sobre aquest autor, veg. E. RENAN, *Histoire littéraire de la France*, París 1893, vol. 31, p. 361-364.]

només dos senyals, entre molts altres, que des del punt de vista jueu, la vida cortesana, allunyada de la comunitat i enmig d'un medi no jueu enrarit, comportava tota mena de riscos. L'estada perllongada a la cort els feia negligir l'observança religiosa;¹⁹³ era certament la minoria selecta de la societat jueva la que estava més exposada a aquest perill.¹⁹⁴ I el relaxament dels costums sexuals no era sinó un pas més en aquest camí. En aquest sentit, la societat jueva de la península Ibèrica s'anticipà als problemes i als desafiaments que la vida jueva moderna hauria d'afrontar.

Obres citades abreujadament en les notes*

- ADRET (seguit de la indicació de llibre i número de dictamen) = SALOMÓ BEN ADRET. *Dictàmens*. Múltiples edicions. [Cf. *Calls*, 3 (1988-1989), p. 55-56]
- AL-FASÍ = ISAAC AL-FASÍ. *Še'elot u-tešuvot*. Liorna, 1781.
- ASSER = AŠER BEN YEH'IEL. *Še'elot u-tešuvot*. Venècia, 1607.
- BAER II = F. BAER. *Die Juden im christlichen Spanien*. Erster Teil: Urkunden und Regesten, II: Kastilien/Inquisitionsakten. Berlín: Schocken Verlag, 1936.
- BAER, *History* = Y. BAER. *A history of the Jews in Christian Spain*. Filadèlfia, 1966. 2 v. [trad. castellana de l'original hebreu per José Luis Lacave: *Historia de los judíos en la España cristiana*. Madrid: Altalena, 1981. 2 v.]
- IBN MEGAIX = YOSEF HA-LEVÍ IBN MEGAŠ. *Še'elot u-tešuvot*. Salònica, 1791.
- JACOBS = J. JACOBS. *An inquiry into the sources of the history of the Jews in Spain*. Londres, 1894.
- JOMTOV BEN ABRAHAM = R. YOM-TOV BEN ABRAHAM AL-ISBILÍ [= *el Sevil·là*]. *Še'elot u-tešuvot*. A cura de Y. Kapaḥ. Jerusalem, 1959.
- JQR = *The Jewish Quarterly Review*. Filadèlfia.
- NISSIM BEN ROVEN = NISSIM BEN RE'UVEN GERONDI. *Še'elot u-tešuvot*. A cura de L. A. Feldman. Jerusalem, 1984.
- PERFET = YIŠHAQ BEN ŠEŠET PERFET. *Še'elot u-tešuvot*, Lvov, 1805. [Reeditat, a cura de David Metzger, per Maḥon 'Or ha-Mizraḥ i Maḥon Yerušalayim. Jerusalem, 5753 (= 1992/1993). 2 v.]
- RÉGNÉ = *History of the Jews in Aragon. Regesta and documenta, 1213-1327*. Je-

193. I. BAER, *History*, vol. 1, p. 236-281; vol. 2, p. 253 i s.

194. Sobre les classes altes, veg. H. BEINART, «The image of Jewish courtiers in Christian Spain» (en hebreu), *Elites and leading groups* (en hebreu), Jerusalem, 1966, p. 55-71. [Trad. castellana: *Judíos en las Cortes Reales de España*, Buenos Aires, 1975, 31 p.]

rusalem: The Magnes Press; The Hebrew University, 1978. [Reedició en un sol volum, a cura de Y. T. Assis, dels *regesta* publicats per l'autor a la *Revue des Études Juives* de 1910 a 1925.]

REJ = *Revue des Études Juives*. París.

Zikron Yehuda = YEHUDA BEN AŠER. *Zikron Yehuda*. Berlín, 1846.

*[Tant en aquesta bibliografia com en les notes de l'article, tot el que és inclòs entre claudàtors ha estat afegit pel traductor.]

Títol original: «Sexual behaviour in mediaeval Hispano-Jewish society». En: A. RAPOPORT-ALBERT; S. J. ZIPPERSTEIN [ed.]. *Jewish history. Essays in Honour of Chimen Abramsky*. Londres: Peter Halban, 1988, p. 25-59.

Agraïm a l'autor l'amabilitat de permetre'ns la publicació d'aquest article en català

Traduït de l'anglès per Enric Adzet